

ТИПИ АРХЕОЛОГІЧНИХ КОМПЛЕКСІВ ТРУПОСПАЛЕНЬ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (територія поширення, етнокультурні особливості та хронологія)

Розглянуто типи археологічних комплексів трупоспалень черняхівської культури. Виділено типи, які мали загальнокультурне розповсюдження або були поширені на певних територіях. Визначено, що дев'ять типів кремацій виникли та існували на різних етапах розвитку черняхівської культури. Повний типологічний спектр трупоспалень на черняхівських могильниках фіксується тільки на пізніх етапах розвитку культури. Зіставлення отриманих типів черняхівських кремацій з різними археологічними культурами Південно-Східної Європи дає змогу висловити деякі спостереження щодо можливих шляхів формування обряду трупоспалення. Проте сама по собі археологічна структура кремацій здебільшого не є культурно-визначальною, лише в окремих випадках певні типи можна розглядати як культурно-специфічні.

Першу типологію поховань із залишками трупоспалень за результатами досліджень на Черняхівському могильнику запропонував В.В. Хвойка¹. Виділеним типом залишилися як зразок формального розподілу археологічних комплексів. Сам факт наявності спалень на могильнику в Черняхіві дослідник розглядав як один з доказів належності пам'яток цього типу місцевим слов'янським племенам².

Згодом з'явилось кілька узагальнюючих типологій та класифікаційних схем кремацій черняхівської культури. Крім того, майже в кожній публікації конкретного могильника автори розкопок наводять свій розподіл трупоспалень відповідно до певних ознак. Одну з перших таких типологій запропонував Е.О. Симонович для трупоспалень могильника Гаврилівка³. Дослідник виділив три типи поховань: в урні; в ямі, накритій посудиною або уламками посуду; в ямах без інвентарю або з окремими уламками речей чи посуду. Типологія Е.О. Симоновича була призначена для систематизації трупоспалень на розкопаних ним могильниках.

Подібним чином побудована типологія Є.В. Махно. Дослідниця розробила її за матеріалами могильника в Компанійцях, виділивши такі типи трупоспалень: в урнах (різновиди — урни, покриті кришками, перевернуті урни); у невеличких ямах із компактним розміщенням кісток та розбитим посудом (різновид — кістки, перекриті шаром посуду); у великих овальних або круглих ямах із розсіяними кісточками та окремими уламками посудин⁴. У подальшому Є.В. Махно проаналізувала стратиграфічне положення кремацій на могильнику та їх статистичне співвідношення з трупопокладеннями. Одним із висновків дослідів стала теза про переважання цього обрядового типу на могильниках та про їх пізній характер у черняхівській культурі⁵.

Кілька спеціальних робіт щодо питань методики класифікації кремацій черняхівської культури здійснила Н.М. Кравченко, яка запропонувала дві класифікації залишків черняхівських спалень⁶. Перша з них має чотири таксономічні рівні: групи (за наявністю інвентарю); підгрупи (характер покриття залишків спалення — закриті та відкриті); типи (характер розміщення кісток у похованні); варіанти (характер поховального устрою). Кінцевою і основною таксономічною одиницею її класифікації став тип. Дослідниця навела статистичні характеристики типів для окремих могильників, регіонів та загалом для культури. Таким чином було виділено 28 типів. Серед них Н.М. Кравченко вирізняла «зарубинецькі прототиби» — у закритій урні або в ямі середніх розмірів з посудом-приношенням; «гето-дакійські» — у закритих ямах або урнах та без інвентарю; «пшеворські» — спалення з уламками вторинно перепаленої кераміки у вели-

ких ямах із вугликами⁷. Визначення в культурно-етнічному плані певних типів дозволило дослідниці дійти висновку щодо поліетнічного складу носіїв черняхівської культури, а їх картографування окреслило можливі регіони поширення цих компонентів. Слід додати також, що Н.М. Кравченко припускала постійне існування звичаю спалення в черняхівській культурі. Розробки дослідниці щодо проблем трупоспалення черняхівської культури виявилися детальними і результативними. Найбільшого поширення серед фахівців набув її висновок щодо поліетнічного складу племен, про що, на її думку, свідчили певні морфологічні структури кремацій⁸.

Пізніше Н.М. Кравченко виклала інший варіант класифікаційної схеми та типології спалень⁹, відповідно до якого виділила 9 типів та кілька їх різновидів. Типи утворено за чотирма ознаками: місце розташування кісток; характер покриття; наявність підношень та трізни. Виділені типи дослідниця проілюструвала схематичними малюнками археологічних структур спалень. На жаль, нова типологія, на відміну від першої, залишилась без аналізу і будь-яких коментарів щодо відношення її до попередньої типології. А.М. Обломський, спираючись на цю типологію Н.М. Кравченко, спробував простежити зв'язок типів спалень із різними типами ліпного посуду за матеріалами могильника в Компанійцях. Виявилося, що трупоспалення в урнах або ямах із покриттям здебільшого пов'язані з вельбарськими та пшеворськими типами ліпних посудин, для інших етнічних компонентів могильника, а саме скіфо-сарматських та київських, не виявлено чіткого зв'язку з будь-якими морфологічними типами спалень¹⁰.

Г.Ф. Нікітіна для вивчення спалень черняхівських могильників запропонувала дещо інший підхід — систематизацію та аналіз поховань за окремими ознаками¹¹. В її монографії розроблено детальний список ознак поховань черняхівської культури (зокрема, поховань із трупоспаленнями), викладено загальну класифікаційну схему та типологію поховань черняхівської культури. Трупоспалення поділено на два варіанти — урнові та безурнові (за способом розміщення залишків). Серед них, у свою чергу, виділено три типи урнових спалень (урнові, урново-безурнові, поховання в черепку) та два — безурнових (компактні скупчення та з розсіяними кісточками)¹². У праці наведено карти розповсюдження цих типів та статистичні варіації деяких із них. Якихось певних висновків щодо культурно-історичних особливостей виділених типів дослідниця не дійшла. Також Г.Ф. Нікітіна вважає, що трупоспалення та трупопокладення хронологічно співіснують¹³. Для окремих регіонів культури дослідниця зазначає, що на ранніх етапах розвитку культури переважали спалення, а на пізніх — трупопокладення¹⁴. Хоча розгорнутої аргументації цього положення у монографії немає.

У дисертаційній праці нами викладено типологічний метод вивчення обряду трупоспалення за матеріалами археологічних культур Середнього Подніпров'я I тис. н. е. До серії культур, залучених для цього, увійшли трупоспалення восьми могильників черняхівської культури. Для коректного зіставлення різних культур було розроблено список ознак поховань із залишками трупоспалення, єдину класифікаційну схему, яка дала змогу отримати типологічні спектри культур і проводити в подальшому коректний порівняльний аналіз¹⁵. Отже, черняхівський типологічний спектр трупоспалень складається з 16 типів. Порівняння з іншими культурними спектрами надало можливості стверджувати про найбільшу спорідненість черняхівських спалень зі спектрами трупоспалень таких культур, як вельбарська, зарубинецька та колочинська¹⁶. Дослідженням встановлено близькість культур за загальним складом археологічних типів спалень. Хоча разом з тим сам тип як окрему ізольовану одиницю не було розглянуто як етнокультурний визначальник. Ідеться про те, що, наприклад, тип «спалення в урні» притаманний майже всім культурам, де спалювали померлих, і, відповідно, його не можна розглядати як доказ прямої генетичної спорідненості між згаданими явищами. Тому археологічна структура типу виглядає індиферентною до етнокультурної належності. Крім того, поза увагою в згаданому дисертаційному дослідженні було залишено інші елементи спалень, які традиційно розглядають як культурно-визначальні, — ліпний посуд, специфічні типи прикрас та ін.

Отже, підсумовуючи розгляд історіографії вивчення основних звичаїв трупоспалення носіїв черняхівської культури, можна виділити кілька актуальних тем, які потребують подальшого опрацювання. Насамперед це стосується вдосконалення ведення польових досліджень та методів обробки отриманих матеріалів, результати яких принципово впливають на висновки¹⁷. Незважаючи на відносно велику кількість класифікаційних схем та типологій, вони досить сильно різняться між собою, їм притаманні певна схематичність, територіальна обмеженість і, головне, відсутність змістовного аналізу виділених типів. Майже не висвітленою залишається проблема хронології звичаю трупоспалення у межах існування черняхівської культури як явища, так і окремо для певних археологічних типів кремацій. Зважаючи на те, що археологічна структура кремацій, на наш погляд, здебільшого індиферентна до етнокультурних особливостей, усе ж окремі її елементи мають етнокультурне навантаження. До таких прийнято зараховувати специфічні типи ліпного посуду, окремі типи прикрас, тобто речі, які можуть висвітлити питання щодо належності людей до певної культурно-історичної спільності.

Класифікацію археологічних комплексів кремацій, яку викладено у цій статті, побудовано з урахуванням головних елементів обряду трупоспалення як історичного явища. Серед таких елементів нами було визначено п'ять — поховальне вогнище, залишки похованого, поховальний інвентар, поховальна споруда, поховальна тризна¹⁸. Відповідно до них було зроблено формалізований опис конкретних комплексів трупоспалень на могильниках черняхівської культури. Завдання класифікації — виділити морфологічні типи спалень. Аналіз конкретних комплексів черняхівських спалень показав, що не всі елементи обряду можна розглядати як типотворні для археологічної структури: наприклад, поховальна тризна, рештками якої вважають уламки посуду та кістки тварин. На наш погляд, наявність кісток тварин у спаленнях можна розглядати як залишки жертвовної їжі, яку клали на поховальне вогнище під час спалення небіжчика¹⁹. Введення цієї ознаки до типотворних на сучасному етапі недоцільне й тому, що антропологічні визначення кісток проведено не для всіх могильників. Специфічною формою тризни черняхівських спалень вважається наявність уламків битої, вторинно перепаленої кераміки (праці Н.М. Кравченко, Е.О. Симоновича, Є.В. Махно та ін.)²⁰. Ймовірно, трактування знахідок дрібних черепків у спаленнях як залишків поховальної тризни на сучасному етапі наших знань бездоказові. Передусім дрібні черепки наявні майже всюди, де є залишки трупоспалень. Вони розміщуються як у похованні (в урні, у скупченні кісток), так і поруч (у шарі). Якихось специфічних зовнішніх відмінностей або особливостей розташування цих знахідок також не відмічено, тобто різниці між керамікою з поховального інвентарю спалення і цими черепками немає. Ці залишки скоріш за все слід розглядати як речі, належні до поховального інвентарю²¹.

Залишки поховального вогнища по-різному виявляються в черняхівських похованнях. Найменш виразні сліди вогнища має в спаленнях ґрунтових могильників. У похованнях трапляються окремі вкраплення вугілля, вуглисте забарвлення заповнення ями або прошарки у поховальній ямі (урні). За статистичними даними, залишки вогнища в середньому по культурі характерні для 10 % кремацій²². Додамо, що розподіл цієї ознаки серед різних типів спалень неоднаковий. Наявність вугілля найбільш характерна для 7 та 8 типів спалень, за наведеною тут типологією, тобто для тих, які, на наш погляд, можна розглядати як залишки поховального вогнища. Рештки вогнищ у спаленнях на місці поховання зафіксовані під курганамі і в одному випадку — без курганного насипу.

В елементі «поховальний інвентар» звернемо увагу на те, що урни я зараховую до складу поховального інвентарю. Можливо, як урни використовували ті посудини, які найкраще збереглися після кремації. Про це свідчить тотожність характеристик посудин, що використані під урну, та іншого посуду, який знаходять у трупоспаленнях. Немає твердих доказів того, що урни — це спеціально підібраний (за формою, функцією або за іншими особливостями) посуд. Наявність слідів вторинного обпалювання та фрагментарність більшості урн свідчать про те, що вони, як й інший поховальний інвентар, знаходилися на по-

ховальному вогнищі²³. І, на наш погляд, для урни обирали посуд, який найменше зазнав дії вогнища²⁴. Отже, виділяти урни в окремий атрибут черняхівських спалень немає підстав.

Розглядаючи конкретні типи кремацій, необхідно враховувати, що «чистих» типів, які повною мірою відповідали б формальним критеріям, майже немає. Кожен із типів поховань є узагальнена морфологічна конструкція, і, безумовно, конкретні археологічні структури не завжди чітко відповідають своєму формалізованому «образу». Як приклад можна навести поховання типу «компактні під шаром посуду», які різняться між собою щільністю «череп'яного» панцира, кількістю скупчень та обсягом кальцинованих кісток (пор.: Завадівка, п. 5, Велика Бугаївка, п. 20 та 21). У похованнях типу «урнові накриті» можуть трапитись ідеальні знахідки, коли ціла урна покрита цілою мискою або, навпаки, коли як урну використано частину посудини, яку, у свою чергу, покриває уламок посудини. Головним залишається принцип, яким керувалися виконавці ритуалу, — зібрати кістки до певної місткості та покрити чимось.

Звернемо увагу також на те, що статистичні підрахунки розподілу типів слід сприймати досить обережно, з великою часткою поправки. Насамперед це пов'язано з проблематичністю виділення комплексів із «розсіяними кісточками». Здебільшого їх фіксація під час археологічних розкопок залежала від кваліфікації та теоретичних поглядів дослідника, тобто на одних могильниках такі типи було зафіксовано, на інших — на них не звертали уваги. Тому співвідношення часток різних типів на могильниках досить суб'єктивне і проблематичне. Об'єктивнішу картину надають типологічні спектри з урахуванням тільки «беззаперечних» археологічних типів (типи 1—6 та 9, за нашою класифікацією), які можна розглядати як безумовно впорядковані залишки спалень. З урахуванням цих же зауважень слід аналізувати і територіальне поширення різних типів.

Визначення хронології типів кремацій проведено на підставі речей, які складають основу хронологічної схеми, розробленої Є.Л. Гороховським²⁵, та власних даних вивчення відносної хронології могильників Косанове та Гаврилівка²⁶.

Етнокультурні особливості поховань, за винятком окремих випадків, визначено для тих комплексів, де знайдено ліпний посуд певного культурного типу. В інших випадках до уваги було взято загальне етнокультурне «забарвлення» того чи іншого могильника.

Для створення типології на базі генерального банку могильників черняхівської культури (162 пункти) було сформовано вибіркового банку, до якого включено могильники черняхівської культури із трупоспаленнями, що розташовані на території України. Банк налічує 40 пунктів, загальна кількість комплексів спалень, залучених до класифікації, становить 668 одиниць (рис. 1: таблиця).

Отже, згідно з особливостями поховального устрою (грунтові та курганні) та засобів упорядкування залишків спалення запропоновано виділяти дев'ять основних типів трупоспалень у носіїв черняхівської культури. Нижче наведено опис типів, їх положення у загальнокультурному типологічному спектрі культури, особливості розповсюдження у межах черняхівської культури в Україні, можливу хронологію та етнокультурні особливості.

Тип 1. Трупоспалення урнові. Кальциновані кістки покладено до глиняної посудини-урни. Для поховальної урни могла бути використана ціла посудина або якась її частина. Для цього типу можливо виділяти різновиди за кількістю урн у похованні, наявністю поруч невеликих скупчень кальцинованих кісток та положенням урни (на боці або перевернута). На могильниках відомі поодинокі випадки, коли в похованнях знаходили дві урни (Гаврилівка, Кам'янка-Дніпровська, Велика Бугаївка) або урну поставлено в перевернутому положенні (Маслове, Раківець). Проте ці випадки можна вважати скоріше винятком, аніж правилом. За спостереженнями Н.М. Кравченко, Г.Ф. Нікітіної, якихось інших відмінностей ці різновиди урнових спалень не мають.

Урною слугували майже всі різновиди керамічних виробів (ліпні й гончарні), відомі на черняхівських могильниках, — кубки, глеки, вазни, миски, горщики, амфори. За статистичними підрахунками Г.Ф. Нікітіної, найчастіше для цього використовували горщики (68,8 %). Дослідниця вважає, що населення віддава-

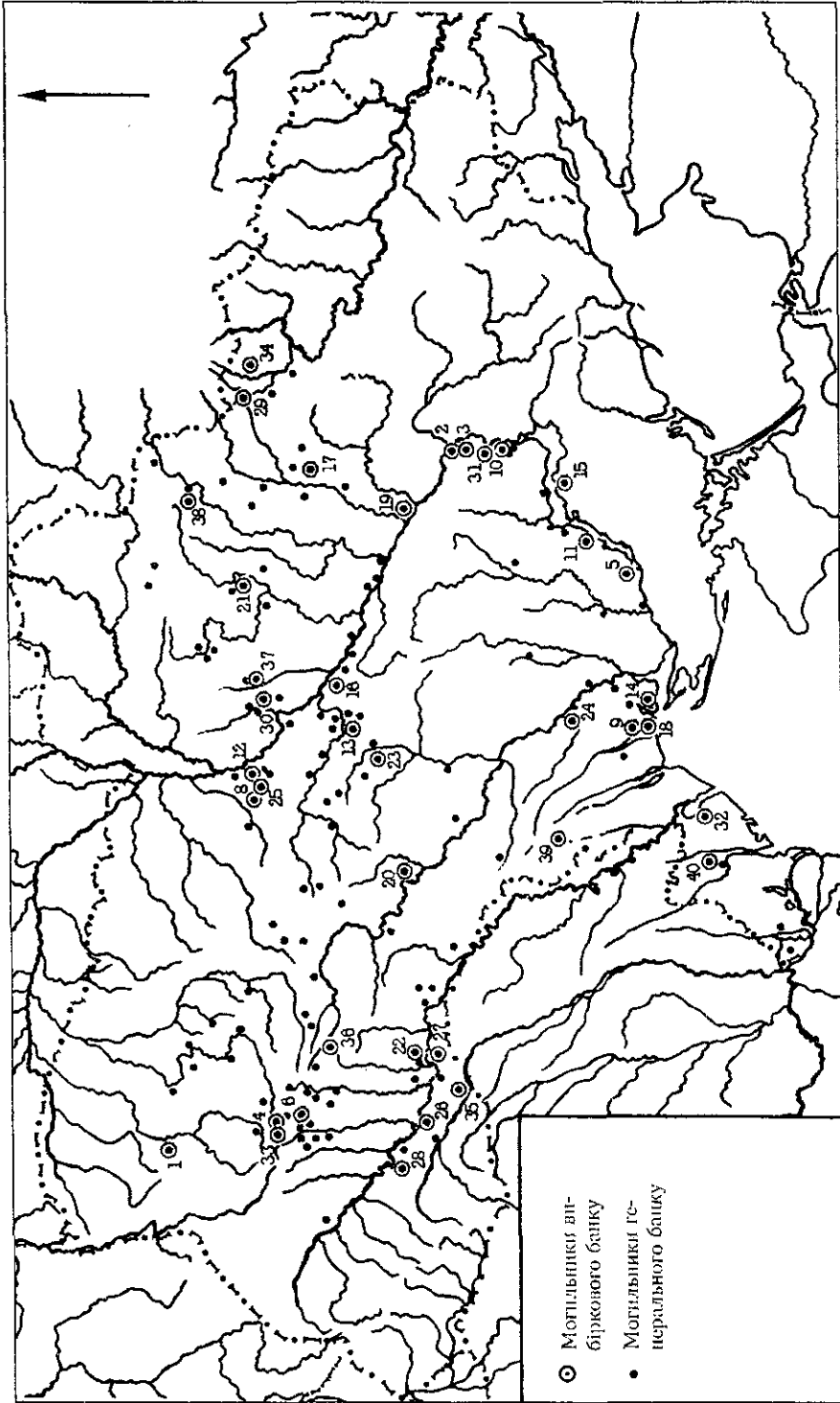

Рис. 1. Карта могильників черняхівської культури та пунктів, за матеріалами яких складено типологію сталень (див. таблицю)

ю перевагу цій формі посуду для складання залишків спалення⁴¹. У похованнях цього типу можливі випадки наявності залишків вогнища (у вигляді окремих вугликів або прошарків) всередині урни або поза її межами. Поховальний інвентар може бути в урні, поруч з нею або там і там. Більшість урн має різний ступінь збереженості. Це, можливо, пояснюється тим, що за урну слугував посуд, який найкраще зберігся серед поставлених на поховальне вогнище.

Положення в типологічному спектрі. Із 40 могильників вибіркового банку цей тип поховання зафіксовано на 26. У загальнокультурному спектрі його частка становить 13 % (85 поховань). На могильниках, де досліджено понад 10 спалень, цей тип може бути взагалі відсутнім або частка його сягає 25—50 % (Гаврилівка та Острівець) (див. таблицю).

Територія розповсюдження. У межах поширення черняхівської культури на території України цей тип поховань притаманний для всіх основних її регіонів (рис. 2).

Відсотковий показник урнових спалень для культури загалом, як зазначалося вище, слід сприймати досить обережно. Якщо взяти до уваги тільки могильники, де досліджено не менше 10 поховань зі спаленнями, то попередньо можна зауважити, що їх відсоток неоднаковий для різних регіонів. Наприклад, урнові спалення менше поширені на могильниках Волинні та Поділля (Баїв, Косанове, Ружичанка), на відміну від могильників Середнього Подніпров'я (Велика Бугаївка, Гаврилівка) та Подністров'я (Оселівка).

Хронологія. Найбільш впевнено урнові трупоспалення можуть бути синхронізовані з фазами 4 та 5 (350—430 рр.) відносної хронології черняхівської культури, за Є.Л. Гороховським, та фазою 3 (320/330 рр. — після 380 р.) відносної хронології розвитку в Косанове, тобто поховання цього типу притаманні пізній фазі розвитку черняхівської культури. Серед могильників, де є урнові поховання, забезпечені речами, що датуються, можна назвати Баїв, п. 11²⁸, Березанка, п. 6²⁹, Берислав, п. 1³⁰, Велику Бугаївку, п. 25³¹, Оселівку, п. 60³² (рис. 2). До цього списку можна додати урнові спалення з інших могильників, які хоча і не мають виразних речей, що датуються, але можуть бути синхронізовані із заключною фазою відносної хронології могильника в Косанове через керамічні форми. Серед них Лохвиця, Малинівці, Обухів-1а, Косанове.

Якщо врахувати могильники, хронологія яких синхронізується з найбільш ранніми фазами культури і де є спалення цього типу, то не виключено, що урнові спалення могли з'явитися у більш ранній час існування культури: Раківець, п. 7 (мас форми посуду, характерні для фази 2 в Косанове), Ружичанка.

Етнокультурні риси. Урнові спалення з посудом вельбарського типу зафіксовано на могильниках Біленьке, п. 19, Кам'янка-Дніпровська, п. 38, Раківець, п. 7, Компанійці, п. 59, можливо, Гаврилівка, п. 56; із матеріалами київського типу — Велика Бугаївка, п. 1, Обухів-1а, п. 1, можливо, Гаврилівка, п. 96; із ліпним посудом пізньоскіфського типу — Компанійці, п. 78³³. Загалом слід зазначити, що в похованнях цього типу досить мало виразних речей (ліпного посуду) з чітко визначеними етнокультурними рисами. Це підтверджується також тим, що урнові кремації відомі на могильниках з різними культурними складовими: Гаврилівка, Компанійці, Косанове, Велика Бугаївка та ін.

Тип 2. Трупоспалення в урнах, накритих кришкою. Як покриття урни використано одну посудину. Інші характеристики археологічної структури цього типу майже аналогічні тим, які притаманні похованням 1-го типу спалень. Різновиди цього типу поховання пов'язані з покриттям. Здебільшого як покриття виступає керамічна посудина, але відомі випадки, коли використовували камінь (Оселівка) або умбони (Компанійці). Керамічне покриття також, як правило, різного ступеня збереженості — від цілої посудини до окремого уламка великих розмірів. На наш погляд, це залежало від того, в якому стані залишився посуд після його знаходження на поховальному вогнищі. Проте типотворною рисою залишилося бажання виконавців обряду зібрати кістки до глиняного сховища і закрити рештки небіжчика.

Положення в типологічному спектрі. Із 40 могильників вибіркового банку цей тип поховання зафіксований на 16. У загальнокультурному спектрі його

Список могильників, залучених до класифікації, та відсотковий розподіл типів кремацій

Номер на рис. 1	Могильник	Загальна кількість спалень	Залучено до класифікації	Тип 1	Тип 2	Тип 3	Тип 4	Тип 5	Тип 6	Тип 7	Тип 8	Тип 9
1	Баїв	19	19	1 (5%)	—	—	—	—	4 (22%)	1 (5%)	13 (68%)	—
2	Башмачка (південна)	11	2	1 (50%)	—	—	—	—	—	—	—	1 (50%)
3	Башмачка (північна)	10	3	2 (67%)	—	—	—	—	—	—	—	1 (33%)
4	Бережанка	3	1	1 (100%)	—	—	—	—	—	—	—	—
5	Беріслав	3	3	1 (34%)	—	—	—	—	—	—	2 (66%)	—
6	Біла	2	1	—	—	1 (100%)	—	—	—	—	—	—
7	Біленьке	1	1	1 (100%)	—	—	—	—	—	—	—	—
8	Велика Бугаївка	28	28	5 (19%)	4 (14%)	2 (7%)	1 (4%)	3 (11%)	7 (24%)	2 (7%)	4 (14%)	—
9	Вікторівка-2	2	2	1 (50%)	—	—	—	—	—	—	—	—
10	Військове	Понад 4	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2 (100%)
11	Гаврилівка	45	40	10 (25%)	5 (12%)	1 (3%)	3 (8%)	8 (20%)	9 (22%)	—	4 (10%)	—
12	Дерев'яна-2	10	8	—	—	—	—	—	—	5 (63%)	3 (37%)	—
13	Завадівка	5	2	—	—	—	—	2 (100%)	—	—	—	—
14	Каборга-4 (с. Осетрівка)	9	4	—	—	—	—	1 (25%)	2 (50%)	—	—	—
15	Кам'янка-Дніпровська	8	8	3 (37%)	—	—	—	3 (37%)	—	—	—	—
16	Канів	4	4	—	—	—	—	—	2 (50%)	—	2 (50%)	—
17	Кантемирівка	4	4	1 (25%)	1 (25%)	—	—	—	—	—	—	—
18	Коблеве	8	5	—	—	—	2 (40%)	2 (40%)	1 (20%)	—	—	—
19	Компаніїці	444	191	9 (5%)	6 (4%)	—	11 (6%)	14 (7%)	24 (13%)	68 (37%)	59 (28%)	—

20	Косанове	82	82	2 (2%)	1 (1%)	—	—	—	16 (20%)	—	63 (77%)	—
21	Лохвиця	8	7	1 (14%)	5 (72%)	—	—	—	1 (14%)	—	—	—
22	Малинівці	7	7	6 (86%)	1 (14%)	—	—	—	3 (19%)	—	—	—
23	Маслове	62	24	1 (4%)	15 (62%)	—	1 (4%)	3 (12%)	—	—	4 (20%)	—
24	Новий Городок	6	6	—	4 (66%)	—	—	1 (17%)	—	—	1 (17%)	—
25	Обухів -1-а	18	16	3 (19%)	2 (12%)	—	—	1 (6%)	3 (19%)	—	7 (44%)	—
26	Одя	4	4	2 (50%)	1 (25%)	—	—	—	—	—	1 (25%)	—
27	Оселівка	68	67	14 (21%)	3 (4%)	2 (2%)	16 (24%)	14 (21%)	9 (13%)	—	10 (15%)	—
28	Острівець	18	10	5 (50%)	1 (10%)	—	2 (20%)	—	—	—	2 (20%)	—
29	Павлюківка	9	4	4 (100%)	—	—	—	—	—	—	—	—
30	Переяслів-Хмель- ницький	21	4	—	—	—	—	—	4 (100%)	—	—	—
31	Привольне	18	15	4 (27%)	—	—	5 (33%)	3 (20%)	3 (20%)	—	—	—
32	Приморське	2	2	—	—	—	—	—	2 (100%)	—	—	—
33	Раківець	5	5	4 (80%)	—	—	—	—	—	1 (20%)	—	—
34	Рідний край-1	7	5	1 (20%)	4 (80%)	—	—	—	—	—	—	—
35	Романківці	17	14	1 (7%)	1 (7%)	—	—	—	4 (28%)	—	8 (58%)	—
36	Ружичанка	38	37	1 (2%)	—	—	—	—	—	23 (62%)	13 (36%)	—
37	Соснова	26	26	—	—	1 (4%)	3 (11%)	5 (19%)	10 (38%)	3 (11%)	4 (15%)	—
38	Суми, вул. Павлова	1	1	—	—	—	—	1 (100%)	—	—	—	—
39	Фрунзівка	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
40	Фурманівка	3	3	—	—	—	—	—	3 (100%)	—	—	—
	Разом	—	668	85 (13%)	61 (9%)	7 (1%)	46 (7%)	61 (9%)	105 (16%)	112 (17%)	187 (28%)	4 (1%)
			(100%)									

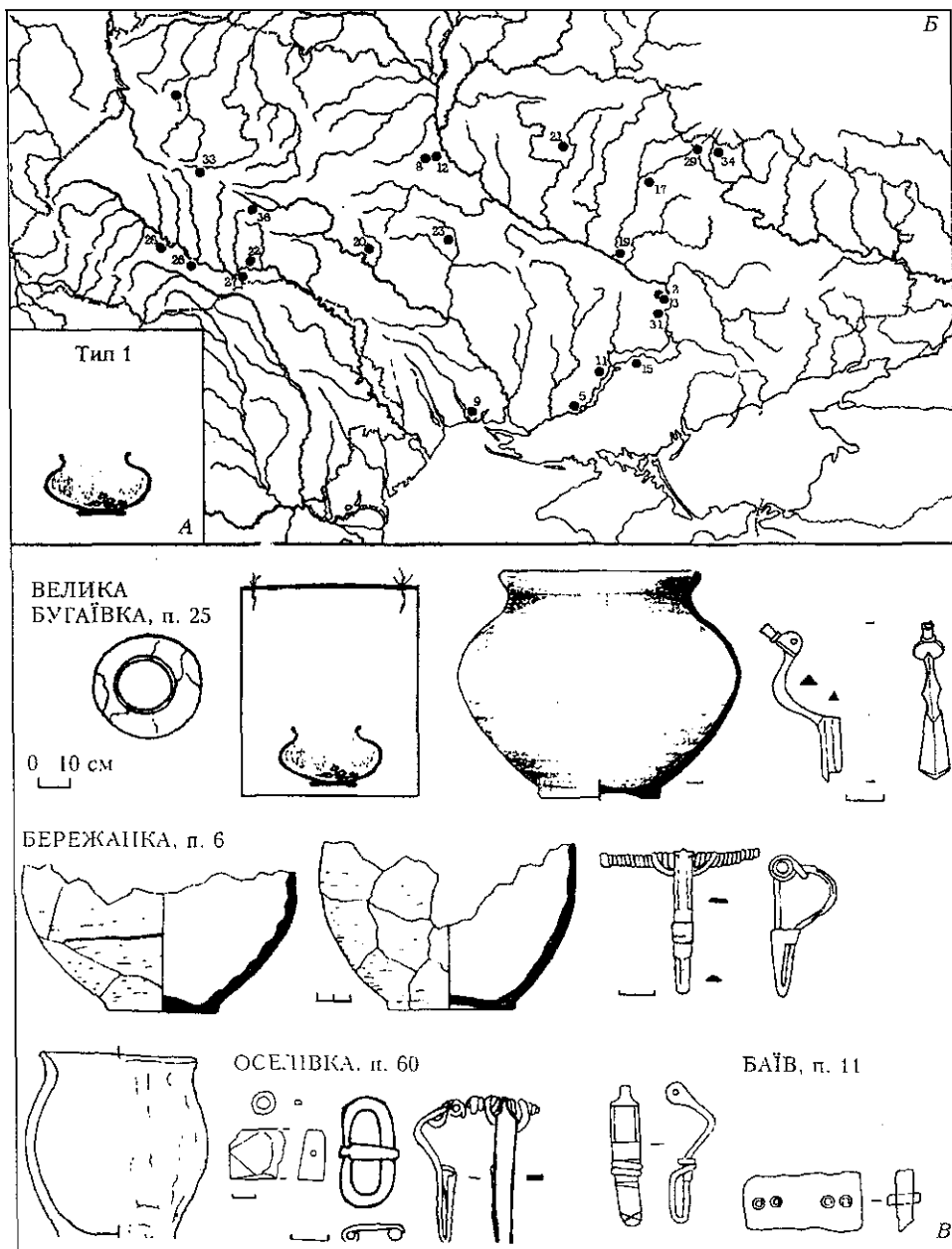

Рис. 2. Схема морфологічної структури (А), карта розповсюдження (Б) та датуючі речі трупоспалень 1-го типу (В)

частка становить 9 % (61 поховання). На могильниках, де досліджено понад 10 спалень, цей тип може бути взагалі відсутнім або його частка сягає 14 % (Велика Бугаївка) ³⁴ (див. таблицю).

Територія поширення. Відомий на 16 могильниках із 40. Переважна більшість сконцентрована у лісостеповій частині поширення культури, відносно рідкісний — на Поділлі і невідомий на Волині (рис. 3).

Хронологія. Усі поховання добре забезпечені речами, що датуються, і можуть бути синхронізовані з речами фаз 3—5 (330—430 рр.), за схемою Гороховського, або фази 3 (320/330 рр. — після 380 р.) відносної хронології розвитку в Косанове. Серед поховань, дату яких можна встановити більш-менш надійно, — Велика Бугаївка, п. 9 ³⁵, Лохвиця, п. 6 ³⁶ (рис. 3). На те, що цей тип спалень був характер-

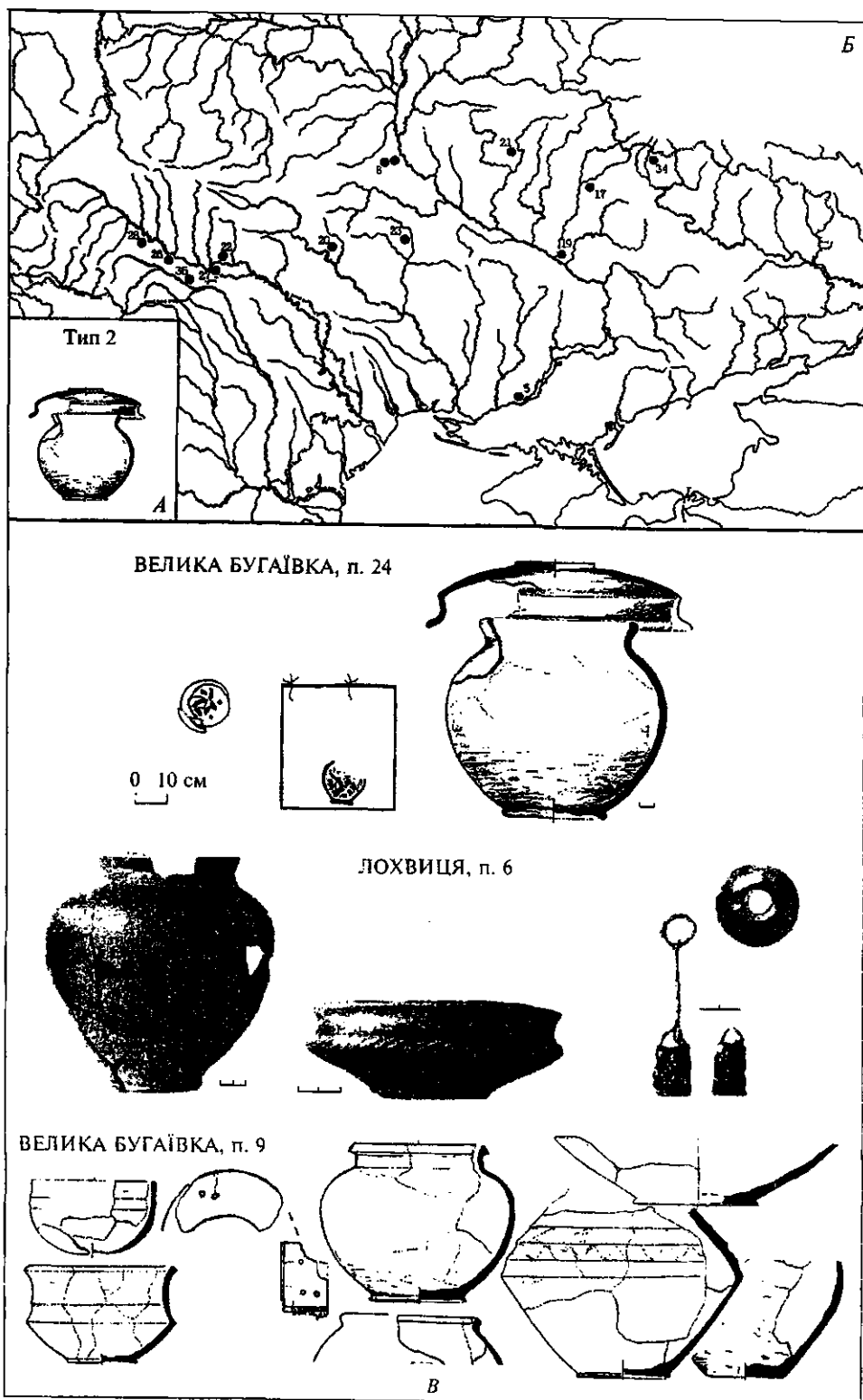

Рис. 3. Схема морфологічної структури (А), карта розповсюдження (Б) та датуючі речі трупоспальень 2-го типу (В)

ний для пізніх фаз розвитку культури, вказують і типи, які можуть бути датовані за загальною хронологією могильника, — Кантемирівка, Компаніїці, Малинівці, Маслове, Обухів-Іа, Одая, Оселівка, Острівець, Рідний Край-І.

Про можливі більш ранній час урнових спалень, покритих кришкою, свідчать їх розташування у більш ранніх зонах розвитку могильників Косанове (фаза 2) та Гаврилівка (фаза 1 відносної хронології цього могильника) та їх наявність на могильниках із більш раннім датуванням: наприклад, Фрунзівка, Новий Городок (синхронізується з фазою 2, початком фази 3 в Косанове), Романківці (фази 1—3 розвитку в Косанове).

Етнокультурні риси. Знахідки ліпного посуду в похованнях цього типу відомі лише в поодиноких випадках. Посуд вельбарського типу знайдено в спаленнях у Компанійцях, п. 39, 171. Додамо також, що урнові спалення, накриті «кришкою», відомі на могильнику Косанове, п. 42 — 1962, де загальна генетична основа пам'ятки — вельбарська. Посуд пізньоскіфського типу було зафіксовано у спаленнях цього типу на могильнику Рідний Край-І, п. 1. Уламки ліпного посуду київсько-пенківського типу знайдено на могильнику Велика Бугаївка, п. 16. Отже, чітко визначених етнокультурних рис цей тип поховань на могильниках черняхівської культури не має і, ймовірно, він притаманний різним етнічним угрупованням, які ввійшли до її складу.

Тип 3. Трупоспалення в урнах, вкладених в іншу посудину або накритих кількома посудинами. Наявність залишків вогнища, положення інвентарю в похованнях цього типу спалень подібні до тих, що притаманні похованням 1-го типу. Цей тип досить близький до 2-го та 4-го типів спалень, і різниця між ними іноді досить незначна. Проте до цього типу зараховані поховання, структура яких така, що описана вище. Різновиди пов'язані з кількістю посудин, які входили до складу покриття (рис. 4).

Положення в типологічному спектрі. Із могильників, залучених до вибіркового банку, цей тип поховання зафіксований на чотирьох. У загальнокультурному спектрі частка цього типу становить менше 1 % (6 поховань). На могильниках, де досліджено понад 10 спалень, цей тип може бути взагалі відсутнім або частка його сягає 7 % (Велика Бугаївка; див. таблицю).

Територія поширення. Зафіксований на п'яти могильниках, які розташовані в різних регіонах черняхівської культури (рис. 4).

Хронологія. Поховання в Білому, п. 3 та Соснові, п. 624 мають придатні для датування знахідки. Фібула із поховання, на думку М.П. Герети, належить до типу Амброс, 2 варіант, 1 серія, 16 група і датується IV ст.³⁷ Гончарні горщики, фібула, уламки скляного кубка (можливо, типу Еггерс, 233—237) синхронізують поховання з фазою 3 (320/330 рр. — після 380 р.) у Косанове. Із цим же часом можливо пов'язувати керамічний набір із багатого поховання в Соснові (рис. 4). Цьому не суперечить склад знахідок у похованнях у Великій Бугаївці, Гаврилівці та Оселівці. Керамічні комплекси містять гончарні форми, притаманні для поховань фази 3 в Косанове. Це також підтверджується і тим, що поховання розташовані в пізніх зонах розвитку зазначених могильників.

Етнокультурні риси. Для трупоспалень цього типу виразних рис поки що не зафіксовано.

Тип 4. Трупоспалення в урнах, перекритих шаром черепків розбитого керамічного посуду. Урну перекривають черепки, які належать до різних посудин. Товщина череп'яного перекриття могла бути різною. Урну зверху могли перекривати кілька черепків від посудин або потужний шар у декілька сантиметрів із щільного скупчення битого посуду. Відомі також випадки, коли під перекриттям знаходилися дві урни (Острівець, п. 11). Поховальний інвентар може бути в урні, між черепками або поруч зі скупченням (рис. 5).

Положення в типологічному спектрі. Із 40 могильників вибіркового банку цей тип поховання зафіксований на 10. У загальнокультурному спектрі частка цього типу становить менше 7 % (47 поховань). На могильниках, де досліджено понад 10 спалень, цей тип може бути взагалі відсутнім або частка його сягає 24 % (Оселівка; див. таблицю).

Територія поширення. Переважна більшість поховань сконцентрована на Середньому Подніпров'ї. Лише два могильники знаходяться у Подністров'ї. Поховань цього типу немає в Побужжі, Лівобережжі та Північному Причорно-

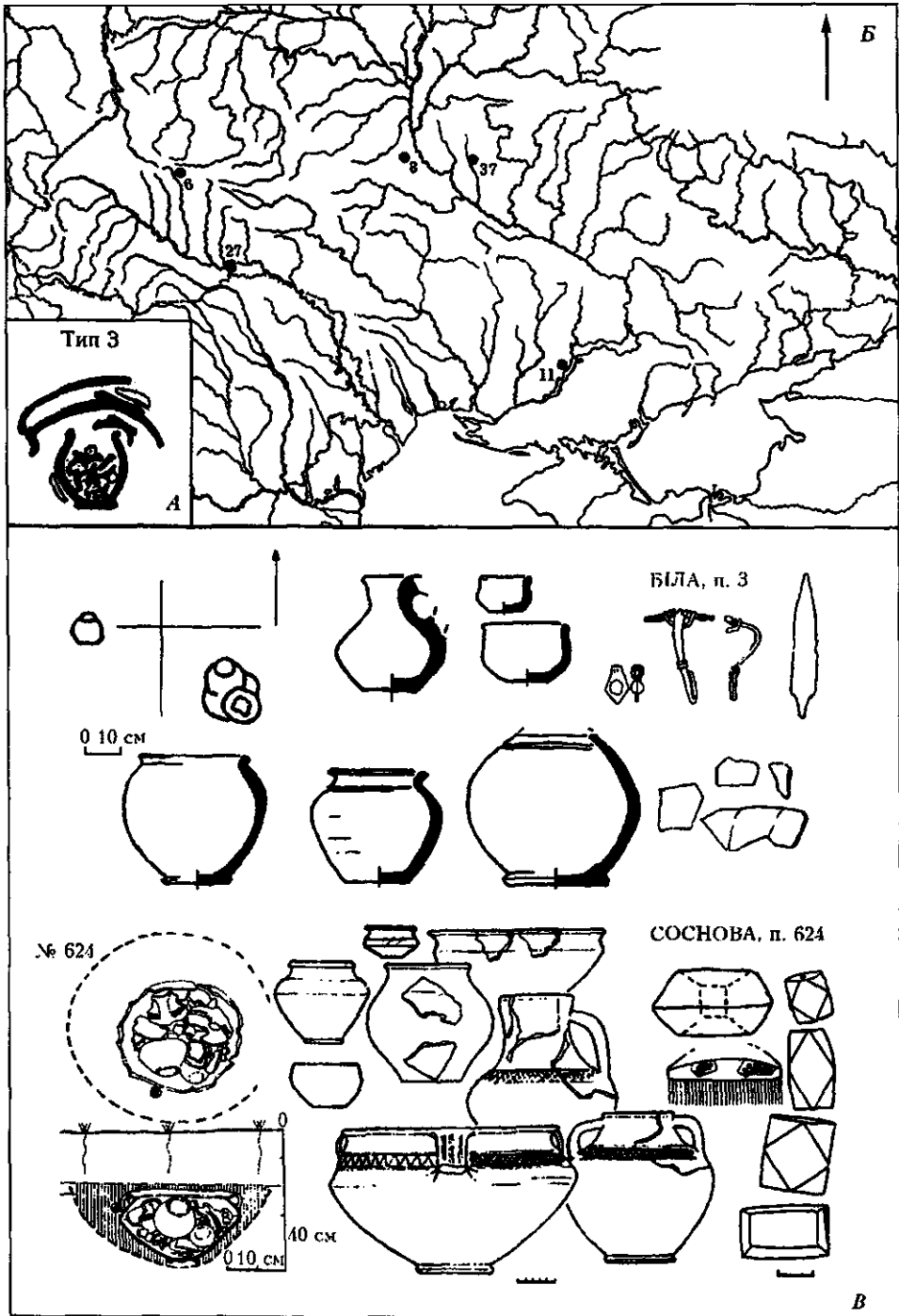

Рис. 4. Схема морфологічної структури (А), карта розповсюдження (Б) та датуючі речі трупоспалень 3-го типу (В)

мор'ї. Зазначений тип спалення можна розглядати як такий, що має добре виражене регіональне розповсюдження (рис. 5).

Хронологія. Для трупоспалень цього типу з речами, хронологію яких добре розроблено, можна стверджувати, що більшість із них синхронізуються із фазами 3—5 (330—430 рр.) хронологічної схеми Гороховського або з фазою 3 (330 р. — після 380 р.) відносної хронології в Косанове. Це комплекси Оселівка, п. 61³⁸; Привольне, п. 26³⁹; Соснова, п. 230⁴⁰. Цьому припущенню не супе-

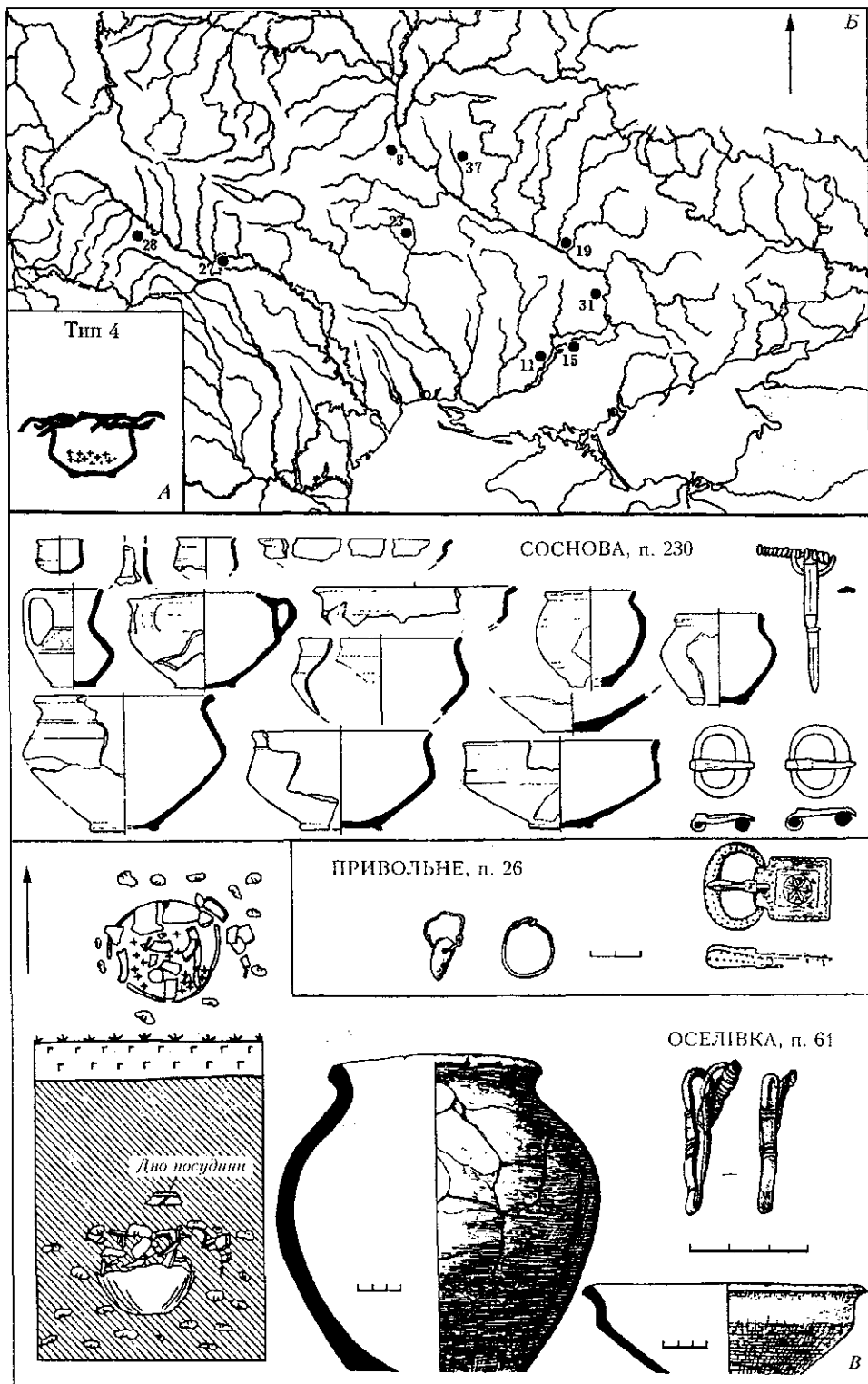

Рис. 5. Сема морфологічної структури (А), карта розповсюдження (Б) та датуючі речі трупоспальень 4-го типу (В)

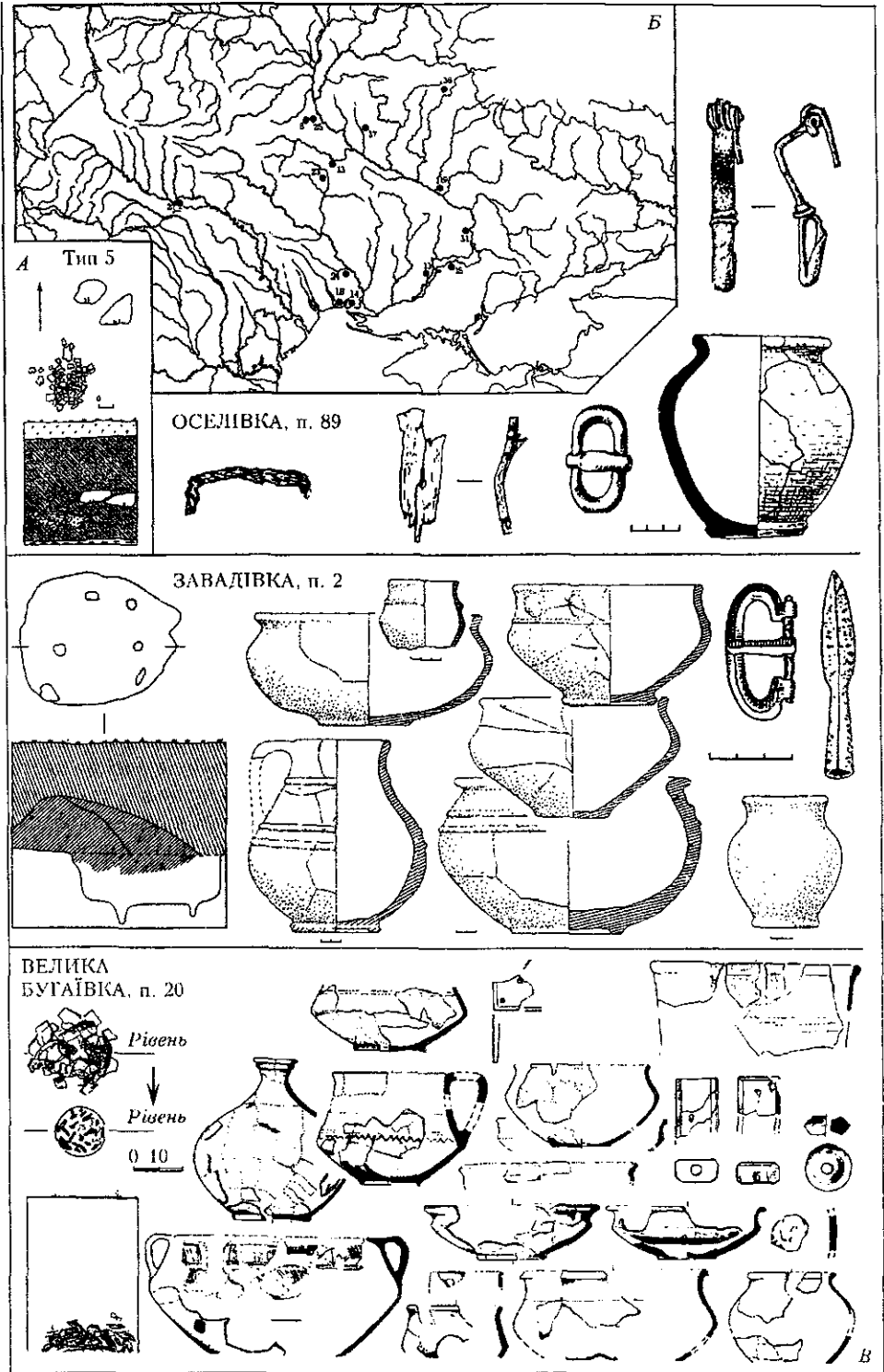

Рис. 6. Схема морфологічної структури (А), карта розповсюдження (Б) та датуючі речі групоспальень 5-го типу (В)

речать й інші поховання, які можуть бути синхронізовані із цим часом за керамічними формами: Велика Бугаївка, п. 41; Гаврилівка, п. 17, 31; Острівець, п. 8, 11. За загальними рамками датування до того часу, можливо, належать поховання на могильниках: Кам'янка-Дніпровська, Маслове, Коблеве.

Етнокультурні риси. Для трупоспалень цього типу вельбарські елементи зафіксовані у таких похованнях: Гаврилівка, п. 31, Компанійці, п. 173; можливо, Кам'янка-Дніпровська, п. 89. Поховання на могильнику Привольне, п. 22 містило горщик пізньоскіфського типу.

Тип 5. Трупоспалення з компактним розташуванням кальцинованих кісток, перекритих шаром черепків. Нижній ярус таких поховань утворений щільним скупченням великої кількості перепалених кісток. Їх перекриває шар із уламків гончарного посуду (рис. 6). Характер череп'яного панциру може бути таким, як і для попереднього типу. Крім того, поруч із центральним похованням може бути кілька компактних скупчень кісток значно меншого розміру і не перекритих черепками (Каборга-4, Велика Бугаївка). Поховальний інвентар також не має визначеного місця в структурі і може розміщатися як серед кісток, так і серед керамічного перекриття.

Положення в типологічному спектрі. Із 40 могильників вибіркового банку цей тип поховання зафіксований на 14. У загальнокультурному спектрі частка цього типу становить 9 % (61 поховання). На могильниках, де досліджено понад 10 спалень, цей тип може бути взагалі відсутнім або частка його сягає 20 % (Гаврилівка; див. таблицю).

Територія поширення. Карта поширення трупоспалень типу 5 виразно свідчить, що здебільшого вони сконцентровані вздовж течії Дніпра, лише в окремих випадках — на Дністрі (Оселівка), у гирлі Південного Бугу (Новий Городок та ін.) та Лівобережжі Дніпра (Суми, вул. Павлова). Характерна риса — перекриття залишків спалення череп'яним покриттям — об'єднує цей тип із попереднім. Зазначена спорідненість, як видно із карт їх розповсюдження, добре узгоджується із територією їх поширення (рис. 5).

Хронологія. У трупоспаленнях цього типу з речами, хронологію яких добре розроблено, найбільш ранні з них можуть бути синхронізовані з фазою 2 за Гороховським та фазами розвитку 1, 2 могильника Косанове⁴¹. Це комплекси Гаврилівка, п. 67⁴²; Завадівка, п. 2, 5⁴³; Оселівка, п. 78⁴⁴ (рис. 6). Трупоспалення цього типу, хоча і без виразних речей, що датуються, відомі на могильниках, де є матеріали, які синхронізують їх із фазою розвитку 2 в Косанове: Кам'янка-Дніпровська, Новий Городок. Тип 5 відомий і в більш пізній час, що синхронізується із фазою 3 (320/330 рр. — після 380 р.) відносної хронології в Косанове. Це комплекси Велика Бугаївка, п. 20; Соснова, п. 291; Гаврилівка, п. 28, 101; Каборга-4, п. 5, Оселівка, п. 89, Привольне, п. 20 (рис. 6). До цього ж хронологічного етапу за складом керамічного сервізу та загальною хронологією могильника можливо залучити Коблеве, Маслово, Обухів-1а, Суми, вул. Павлова.

Етнокультурні риси. Для трупоспалень типу 5 зафіксовано ліпний посуд вельбарського та пшеворського типів — Гаврилівка, п. 67, 101, Завадівка, п. 2, Каборга, п. 5, Компанійці, п. 164; київського — Велика Бугаївка, п. 20, Компанійці, п. 95; пізньоскіфського — Компанійці, п. 56. Найбільш упевнено цей тип спалень можна пов'язувати з північно-західними елементами в черняхівській культурі.

Тип 6. Трупоспалення з компактним розташуванням кальцинованих кісток. Скупчення складаються із різної кількості перепалених кісток, які щільно прилягають одна до одної⁴⁵. Трапляються кілька компактних скупчень кісток значно меншого розміру, розташованих поруч з основним скупченням. Інвентар знаходиться або серед кісток, або поруч із ними. Розміри скупчень здебільшого сягають 0,3—0,4 м (рис. 7).

Положення в типологічному спектрі. Із 40 могильників вибіркового банку цей тип поховання зафіксовано на 17. У загальнокультурному спектрі частка типу становить 16 % (105 поховань). На могильниках, де досліджено понад 10 спалень, цей тип може бути взагалі відсутнім або частка його сягає 38 % (Соснова; див. таблицю).

Територія поширення. Трупоспалення поширені в усіх основних регіонах культури і не мають певної просторової локалізації (рис. 7).

Хронологія. Найбільш раннє спалення зафіксовано на могильниках у Романківцях, п. 36⁴⁶, із пряжкою, характерною для фази 2 (270—330 рр.) схеми Горо-

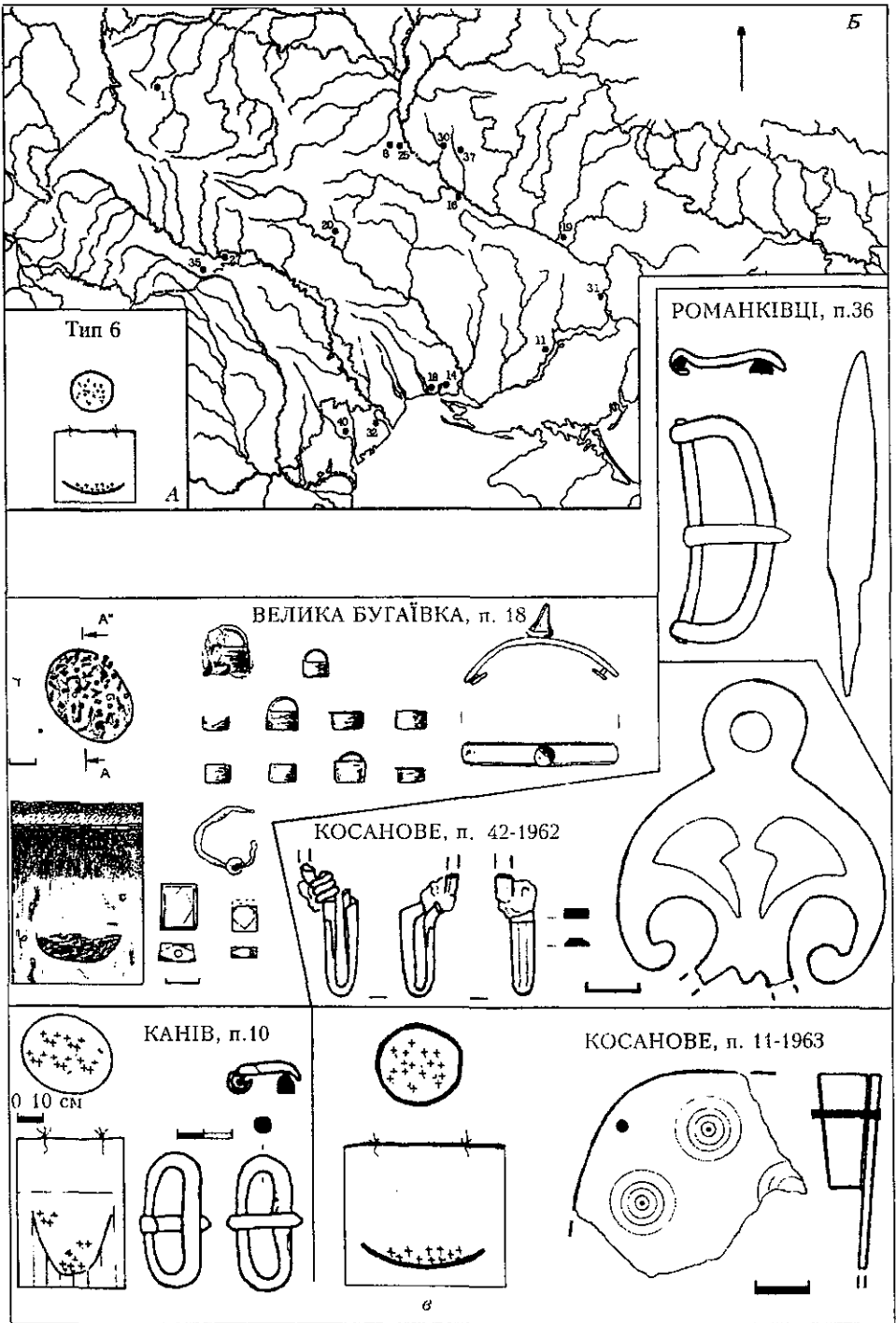

Рис. 7. Схема морфологічної структури (А), карта розповсюдження (Б) та датуючі речі трупоспалень 6-го типу (В)

ховського. До того ж часу слід зараховувати поховання цього типу на могильнику в Косанові, п. 42-1962, 26-1961⁴⁷. Можливо також, що раннє походження мають поховання 42 та 49 могильника Оселівка, які територіально були наближені до найбільш раннього поховання могильника 29 (із гладкою підв'язною фібулою) та мали пряслиця конічної форми із вдавненим низом⁴⁸. Із фазою розвитку 3 в Косанове можуть бути зіставлені спалення на могильниках: Косанове, п. 11 — 1963⁴⁹;

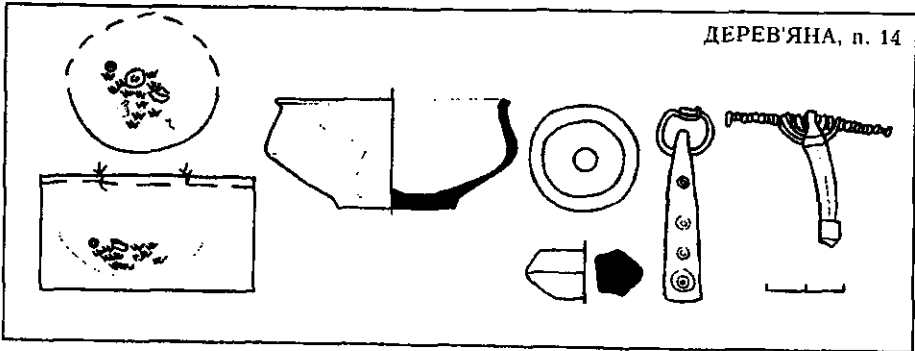
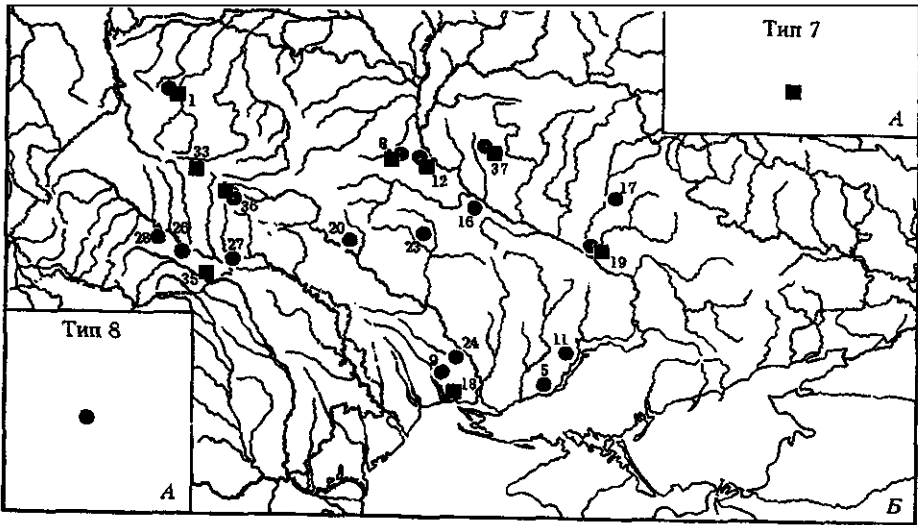

Рис. 8. Схема морфологічної структури (А), карта розповсюдження (Б) та датуючі речі трупоспалень 7—8-го типів (В)

Велика Бугаївка, п. 18 ⁵⁰; Канів, п. 10 ⁵¹; Компанійці, п. 8, можливо п. 36 (рис. 7). У загальних межах існування могильника можуть бути датовані трупоспалення із пам'яток Баїв, Гаврилівка, Каборга-4, Канів, Коблеве, Лохвиця, Обухів-1а, Переслав-Хмельницький, Привольне, Приморське.

Тип 7. Трупоспалення із розсіяним розміщенням перепалених кісток у заповненні ям великих розмірів. Фіксація археологічного комплексу цього типу спалень під час розкопок дуже складна і проблематична. Крім того, відокремлення його від наступного, восьмого, типу здебільшого також проблематичне. До зазначеної типології залучено поховання, які мали, за даними дослідників, зафіксовані контури ями. Як правило, ями цих поховань мають великі розміри (0,5—1,5 м, глибина понад 0,5 м), їх заповнення досить часто має вуглисте забарвлення. По всій ямі в хаотичному стані трапляються кальциновані кістки, уламки гончарного посуду та індивідуальні знахідки (рис. 8). Серед різновидів

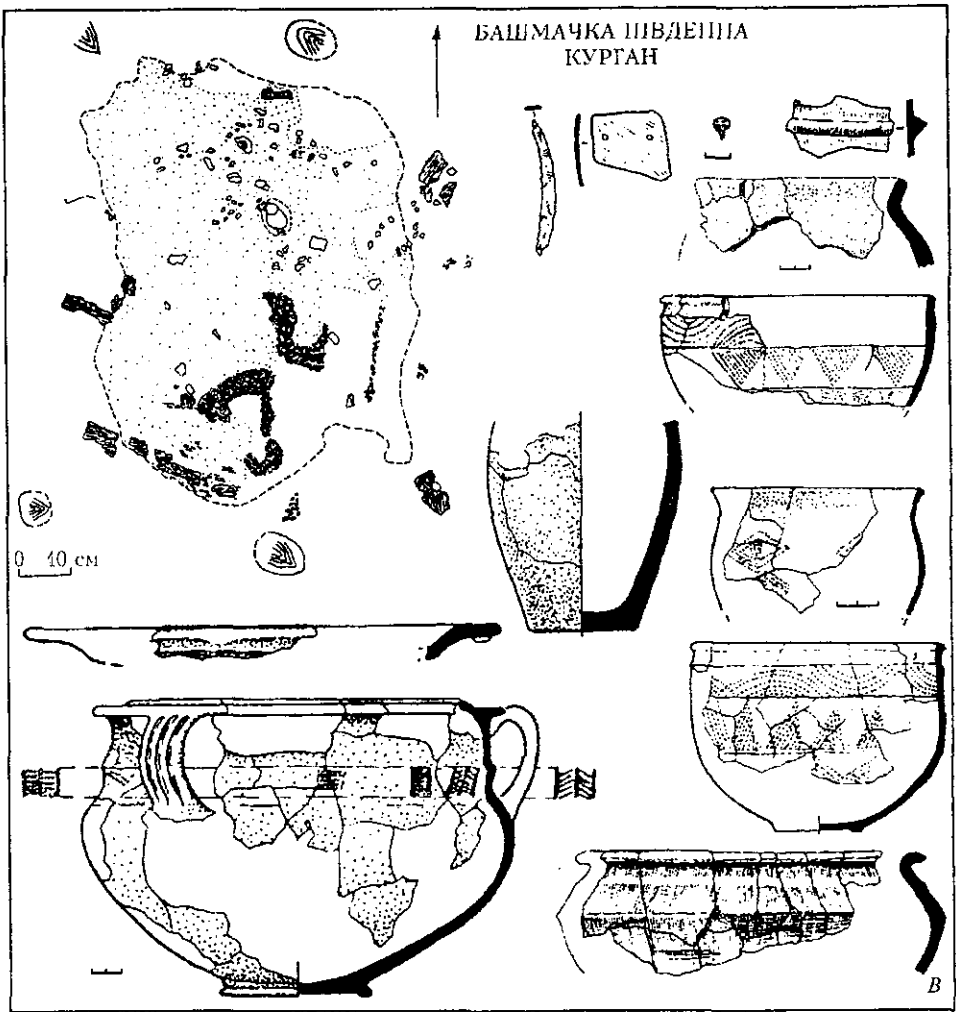
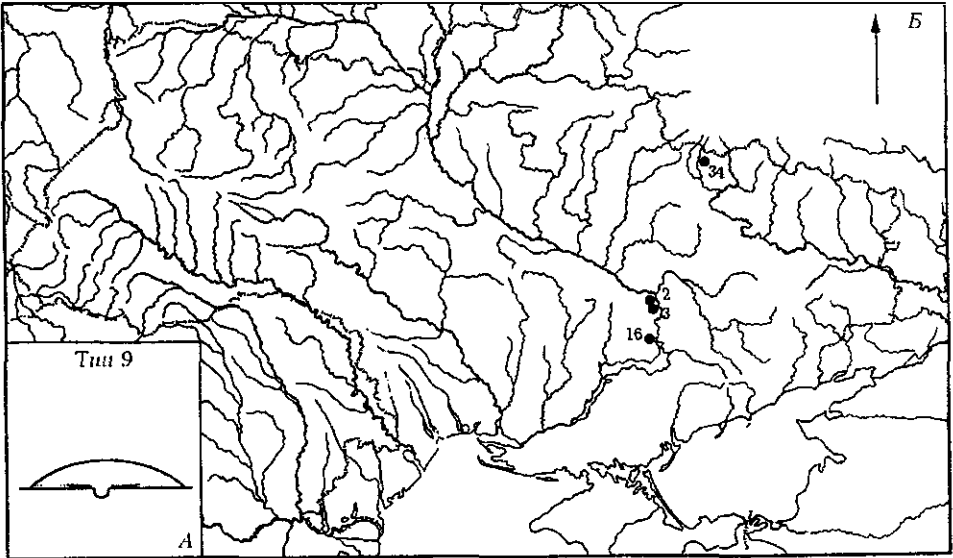

Рис. 9. Схема морфологічної структури (А), карта розповсюдження (Б) та датуючі речі трупоспальень 9-го типу (В)

трупоспалень цього типу треба звернути увагу на такі, що впущені в межі поховальних ям трупопокладень (Косанове, Обухів-1а, Малинівці та ін.)⁵².

Положення в типологічному спектрі. Із 40 могильників вибіркового банку цей тип поховання зафіксований на 9 з них. У загальнокультурному спектрі частка цього типу становить 17 % (112 поховань). На могильниках, де досліджено понад 10 спалень, тип може бути взагалі відсутнім або частка його сягає 62 % (Ружичанка; див. таблицю).

Територія поширення. На відміну від інших типів помітне переважання згаданих трупоспалень на могильниках Волині та Верхнього Побужжя (рис. 8).

Хронологія. Речовий склад поховань досить обмежений. Лише в поодиноких випадках є речі, які дають змогу визначити дату утворення археологічного комплексу, наприклад: Дерев'яна-2, п. 14⁵³; фібула, Гороховський, Б2 (рис. 8). Здебільшого датування спалень цього типу можливе лише в межах загальної хронології могильника: Баїв, Велика Бугаївка, Каборга-4, Компанійці, Раківець, Ружичанка, Соснова, тобто могильники презентують усі основні хронологічні етапи розвитку черняхівської культури.

Тип 8. Трупоспалення з розсіяним розташуванням кальцинованих кісток на рівні давньої денної поверхні. Поховання цього типу є хаотичними скупченнями невеликих розмірів (до 1—2 м²), які залягають на глибині 0,4—0,5 м (рівень давньої поверхні) і складаються з окремих уламків перепалених кісток, фрагментів кераміки та нечисленних індивідуальних знахідок. У таких скупченнях можливі окремі вуглики, вуглисті прошарки, шматочки обпаленої землі⁵⁴.

Положення в типологічному спектрі. Цей тип відомий на 18 могильниках із 40. Його частка в типологічному спектрі становить 28 % (187 поховань). На могильниках, де досліджено понад 10 трупоспалень, максимальна частка типу може становити 77 % (Косанове)⁵⁵ (див. таблицю).

Територія поширення. Тип поховання встановлено на більшості могильників культури і в різних її регіонах. Певної територіальної локалізації в межах черняхівської культури ці спалення не мають.

Хронологія. Поховання цього типу із речами, які можуть бути датовані, майже всі належать до пізнього етапу розвитку черняхівської культури і синхронізуються із фазами 3—5 (330—430 рр.) за Гороховським: Баїв, п. 17⁵⁶; Обухів-1а, п. 19⁵⁷; Острівець, п. 10⁵⁸ (рис. 8). Поховання цього типу без речей, що переконливо датуються, відомі на могильниках, загальна хронологія яких збігається з часом існування черняхівської культури: Косанове, Оселівка, Ружичанка, Новий Городок, Соснова, Берислав, Велика Бугаївка, Вікторівка-2, Гаврилівка, Дерев'яна-2, Кантемирівка, Компанійці, Маслово, Одая.

Тип 9. Трупоспалення з рештками спалення на місці. На території поширення черняхівської культури на трьох могильниках (Військове, Башмачка південна та північна)⁵⁹ відомо чотири безперечні трупоспалення, перекриті земляними насипами, та одне поховання без насипу (Рідний Край)⁶⁰. Курганні поховання розташовані в порожистій частині Дніпра, а без залишків насипу — у басейні Сіверського Дінця (рис. 9).

Детальніше розглянемо археологічну структуру цих комплексів, оскільки це здається важливим для розуміння загальної системи звичаю трупоспалення племен, які створили черняхівську культуру. Спалення під курганами в усіх випадках було здійснено на місці поховання, за винятком спалення на північному могильнику біля Башмачки. Там, за свідченням А.Т. Сміленко, майже не зафіксовано великих скупчень вугілля та ділянок перепаленої землі, і, як пише дослідниця, що спалення небіжчика відбулося за межами кургану⁶¹. Ми вважаємо, що і в цьому кургані маємо справу із залишками трупоспалення на місці поховання. Зауважимо, що залишки вугілля і перепаленої землі тут зафіксовано, хоча і не в такій кількості, як на південному кургані. Це можна пояснити тим, що висота кургану тут була меншою і значну його частину було пошкоджено пізнім перекопуванням досить великих розмірів. Нагадаємо також, що поховальні вогнища за етнографічними даними могли бути різних розмірів, відповідно і кількість вугілля після спалення мала бути неоднаковою⁶². За даними дослідниці, під насипом кургану знайдено 580 дрібних уламків вторинно перепаленої

кераміки, намистину, шматочок бронзової платівки та оплавлені металеві кульки. Усі ці знахідки, підкреслимо ще раз, лежать хаотично під усією площею насипу. Навряд чи існував звичай збирати подібне подрібнене «сміття» з поховального вогнища для того, щоб розкидати його на місці майбутнього поховання. Враховуючи це, вважаємо що і в згаданому випадку маємо справу із залишками трупоспалення на місці.

Отже, звернемося до основних характеристик поховань цього типу. Залишки вогнища можуть бути представлені в досить незначній кількості, як згадувалося вище, або мати вигляд доволі потужних скупчень вугілля, попелу, залишків обвуглених дерев'яних конструкцій, обпалених ділянок землі. У двох випадках зафіксовано залишки чотирикутних стовпових конструкцій, які, ймовірно, склали каркас поховального вогнища. Залишки вогнища можуть лежати компактно у вигляді суцільного шару або окремих скупчень-прошарків. Максимальну площу залишків вогнища (3×4 м) зафіксовано в Башмачці. Рештки вогнища складаються з вугілля, дрібних кальцинованих кісток, уламків битого посуду та індивідуальних знахідок (більшість зі слідами дії вогню).

Залишки небіжчика (перепалені кістки) в усіх чотирьох випадках відібрані з вогнища, хоча й не всі. Частина їх, як зазначено вище, залишилась у скупченні вогнища (які стали після цього в прямому розумінні «сміття»). Відібрані кістки були розміщені так: кілька компактних скупчень на давній поверхні (Башмачка північна); в ямі нижче рівня поверхні вогнища; накриті горщиком (Башмачка південна) або кубком (Військове, к. 1); у двох урнах, які поставлені в яму (Військове, к. 2). Поховальний інвентар міг бути частково відібраний з кострища і захований разом із кістками (Башмачка південна, Військове, к. 1) або залишитися серед решток вогнища. Основну групу знахідок склали уламки глиняного посуду, який залягав на всій площі кургану (Башмачка південна та північна — понад 1000 та 500 уламків відповідно; Військове, к. 1, 2 — понад 1000 фрагментів від 18 посудин та 500 уламків). Більш-менш уцілілі посудини прикривали собою кістки або слугували як урни. Особисті речі померлих могли бути поховані разом із відібраними кістками (Військове — жетони) або знаходитися серед залишків вогнища — фібули, пряжка, гребені, скляні кубки, намисто.

Дуже цікавим видається поховання із залишками спалення на місці, зафіксоване Є.Н. Петренко на ґрунтовому могильнику Рідний Край-І. Тут у центральній підвищеній частині могильника виділяється ділянка розміром 12×4 м, у межах якої зафіксовано інтенсивний шар вугілля, попелу, численні уламки кераміки та впорядковане поховання із залишками трупоспалення (урна з кальцинованими кістками). Під час лабораторної обробки керамічних знахідок виявилось, що частини цих посудин підклеїлися між собою (деякі з них походять із шару, інші — із упорядкованих залишків)⁶³, тобто площа «розкиду» кераміки фіксує приблизні межі майданчика, на якому було проведено спалення померлого.

Незважаючи на велику кількість речей, які знайдено в похованнях цього типу, внаслідок того, що матеріали було видано частково (особливо з Військового та Августинівки), їх датування залишається досить проблематичним. Найбільш раннім видається поховання на південному могильнику в Башмачці. Про це свідчать керамічні форми, які тут знайдено: гончарна ваза глибоких пропорцій, миска закритого типу із випуклою верхньою частиною та валиком на ребрі⁶⁴, ліпний кумф. Додамо також, що серед кераміки відсутні гончарні горщики, які притаманні пізнім фазам розвитку культури⁶⁵. За підрахунками А.Т. Сміленко, тільки 4 % уламків могли належати кухонному посуду. Отже, враховуючи зазначене, курган скоріш за все має бути синхронізований із фазою розвитку 2 (270—330 рр.) могильника в Косанове. Дуже важливим і цікавим є склад речей із Військового. Там у кургані 1 знайдено уламки скляного кубка з прошліфованими овалами (найбільш імовірно, Еггерс-230, загальна дата в межах IV ст.)⁶⁶. Із другого кургану походить фібула, яка, за описом О.В. Бодяньського, могла належати до групи Т-подібних фібул із щитком, що переважно датуються тим же часом⁶⁷. Отже, попередньо кургани у Військовому можуть бути датовані в межах IV ст. Культурно-етнічна специфіка курганних поховань із кремаціями вис-

тупає досить виразно. І у Їзиськовому, і в Башмачці ліпний посуд має північно-західне походження.

Наведену вище типологію археологічних комплексів трупоспалень черняхівської культури можна розглядати як загальнокультурний *типологічний спектр*, притаманний пам'яткам, поширеним у межах території України (див. таблицю).

Зіставлення виділених типів кремацій черняхівської культури з різними археологічними культурами Південно-Східної Європи дає змогу висловити деякі спостереження щодо можливих шляхів формування обряду трупоспалення. Проте зауважимо, що, на наш погляд, сама по собі археологічна структура кремацій здебільшого не є культурно-визначальною. Лише в окремих випадках певні типи можна розглядати як культурно-специфічні.

Так, Н.М. Кравченко виділила серед черняхівських трупоспалень тип, характерний (провідний) для зарубинецької культури, — спалення з компактним розміщенням кісток і посудом-приношенням. Слід звернути увагу на те, що подібних поховань — одиниці і всі вони погано забезпечені документацією. Йдеться про описи та малюнки В.В. Хвойки з розкопок у Черняхові та Н.Є. Макаренка в Гурбинцях. Серед поховань, які В.В. Хвойка визначив як трупоспалення, Н.М. Кравченко вирізняла «зарубинецький тип»⁶⁸. Проте дані щодо поховань, які залишили В.В. Хвойка та Н.Є. Макаренко, скоріш за все свідчать, що це були трупопокладення. Незвичними для трупоспалень виглядають такі дані: глибина (близько 1,0 і навіть 2,15 м, що не властиво спаленням), інвентар — цілий посуд без слідів дії вогню, цілий скляний кубок (жодного цілого скляного кубка в спаленнях під час сучасних досліджень не виявлено), «глиняний майданчик» — можливо, підмазка підлоги поховальної ями. Окремі дрібні кістки від зруйнованого трупопокладення В.В.Хвойка міг прийняти за кальциновані кістки⁶⁹. Подібна ситуація і в Гурбинцях, де «трупоспалення» мало шість цілих, не обпалених посудин та майже цілий кістяний гребінець⁷⁰. Отже, можна стверджувати, що кремацій, які є типовими і специфічними для зарубинецької культури, серед черняхівських спалень поки що не виявлено⁷¹. Паралелі між черняхівськими та пшеворськими спаленнями слід розширити. З погляду Н.М. Кравченко, до таких належать великі ями з розсіяними кістками та уламками вторинно перепаленої кераміки. При цьому дослідниця посилалася на добродзеньські могильники, які датуються кінцем пізньоримського часу та добою переселення народів і де дійсно є археологічні структури, близькі до черняхівських (культурний шар, природа походження якого і там, і там однакова, — залишки спалення на місці)⁷². Проте для класичної пшеворської культури римського часу властиві інші специфічні, тільки їй притаманні типи — трупоспалення зі зброєю та під череп'яним покриттям. Поодинокі кремації зі зброєю відомі і на черняхівських могильниках України — Оселівка, Компанійці, Завадівка. Звернемо увагу на те, що вищезгадані кремації 4—5 типів мають аналогії з пшеворськими пам'ятками римського часу. Тут такі поховання виокремлюють в типи так званих поховань, «обсипаних залишками вогнища»⁷³. Отже, якщо говорити про тотожність морфологічних типів кремацій черняхівських трупоспалень, то найбільш виразно вона фіксується у спаленнях, притаманних пшеворським пам'яткам. Хоча звернемо увагу на те, що в морфологічних типах цих кремацій на черняхівських могильниках трапляється ліпний посуд різних культурно-етнічних традицій. Крім того, ідею створення щільного перекриття з уламків битого та обпаленого керамічного посуду було застосовано для деяких кремацій на могильнику київської культури біля с. Казаровичі⁷⁴.

Останнім часом стає популярним погляд стосовно походження черняхівських спалень із вельбарських⁷⁵. Нам здається, що це не узгоджується із загальним типологічним спектром та конкретними комплексами кремацій, властивими цій культурі. Для порівняння можна послатися на матеріали Любовіджа⁷⁶, Брест Тришина⁷⁷, Цецеле⁷⁸ та інших пам'яток. На вельбарських могильниках найбільш поширена «спрошена» структура спалень, тобто переважна більшість із них — це ямі (схожі на тип 6, 8) і менше — урнові (типи 1, 2)⁷⁹. Останні також не є провідними типами вельбарських могильників. Такі ускладнені структури кремацій типів 3—5, які характерні для черняхівських могильників, тут пооди-

ночі. Беззаперечно вважати урнові (тип 1) чи ямні (тип 7, 8) спалення генетично пов'язаними з вельбарськими похованнями не можна. Подібна морфологічна структура позакультурна, і вона притаманна багатьом археологічним спільностям — зарубинецькій, гетській, київській, західнобалтській, пшеворській та ін. Те, що вельбарські племена брали участь у формуванні черняхівської культури, безперечно, але їх прояв через морфологічні типи кремацій досить невиразний.

Аналіз території поширення різних типів у межах черняхівської культури в Україні дає змогу зарахувати типи, які мали загальнокультурне розповсюдження або були поширені на певних територіях. До тих, що мали загальнокультурне розповсюдження, можна віднести типи 1, 2 та 6, тобто без чіткої етнокультурної належності. Виразну географічну локалізацію мають типи 4, 5 та 9. Поховання кремованих кісток під щільним покриттям із битого посуду переважно зосереджені на середньому Дніпрі та Подністров'ї, а підкурганні кремації — і в Надпоріжжі (рис. 5—9).

Дев'ять типів кремацій, які нами виділено, виникли та існували на різних етапах розвитку черняхівської культури. Цікавим здається також те, що досі немає впевнено датованих комплексів зі спаленнями, які б мали ранні типи речей. Ідеться про те, що в черняхівських кремаціях немає фібул із високим приймачем, гладких підв'язних фібул, певних типів ранніх пряжок та скляних кубків (речі, притаманні фазам 1, 1/2 та здебільшого фази 2 за хронологічною схемою Гороховського).

До найбільш ранніх типів спалень, які мають добре визначені речі, на могильниках черняхівської культури належать тип 6 (компактні) і тип 5 (компактні, перекриті шаром битого посуду). Повний типологічний спектр трупоспалень на черняхівських могильниках фіксується тільки на пізніх етапах розвитку культури.

¹ Хвойка В.В. Поля погребеній в Среднем Поднепровье // ЗРАО. — СПб. — 1901. — С. 172.

² *Вирішуючи* це питання, В.В. Хвойка виходив із загальних поглядів на етнічний розвиток мешканців Середнього Подніпров'я, яких він вважав слов'янами. І в подальшому саму тільки наявність спалень на черняхівських могильниках можна було розглядати як один із доказів певної культурно-етнічної належності носіїв культури. Серед таких праць, які з'явилися останнім часом, можна назвати два монографічні дослідження черняхівської культури, де висловлено дві протилежні думки. Згідно з однією, більшість черняхівських трупоспалень належали східногерманському населенню (*Магомедов Б.В.* Черняхівська культура. Проблема етносу: Автореф. дис. ... канд. істор. наук. — К., 1999. — С. 6—7). з погляду іншого автора — слов'янським племенам (*Винокур І.* Черняхівська культура: витоки і доля. — Кам'янець-Подільський, 2000. — С. 145—148, 155, 162). Подібні висновки виглядають дещо спрощеними, оскільки в працях не наведено розгорнутої аргументації стосовно співвідношення конкретних типів кремацій різних культурних угруповань.

³ *Сымонович Э.А.* Раскопки могильника у Овчарни совхоза «Приднепровского» на Нижнем Днепре // МИА. — № 82. — 1960. — С. 195.

⁴ *Махно Є.В.* Типи поховань та планування Компаніївського могильника // Середні віки на Україні. — Київ, 1971. — Вип. 1. — С. 89—92.

⁵ *Махно Е.В., Сикорский М.И.* Могильник черняховской культуры у с. Соснова на левобережье Днепра // *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim.* — Lublin, — 1989. — Т. 11. — С. 254 і далі.

⁶ *Кравченко Н.М.* К вопросу о происхождении некоторых типов погребального обряда трупосожжения на черняховских могильниках // КСИА. — Вып. 121. — 1970. — С. 44—54; *Сымонович Э.А., Кравченко Н.М.* Погребальные обряды черняховских племен // САИ. — Вып. Д1-22. — 1983. — С. 41—51.

⁷ *Кравченко Н.М.* К вопросу о происхождении некоторых типов... — С. 47—51.

⁸ *Баран В.Д.* Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра та Західного Бугу. — Київ, 1981. — С. 158; *Седов В.В.* Происхождение и ранняя история славян. — М., 1979. — С. 35.

⁹ *Сымонович Э.А., Кравченко Н.М.* Погребальные обряды... С. 41—51. — Табл. 22.

¹⁰ *Обломський А.М.* Типи поховань на черняхівському могильнику Компанійці (етнокультурна інтерпретація) // *Археологія*. — 1999. — Вип. 4. — С. 76—88.

¹¹ *Никитина Г.Ф.* Систематика погребального обряду племен черняхівської культури. — Москва, 1985. — С. 60 і далі.

¹² *Никитина Г.Ф.* Там же. — С. 64, 71—72.

¹³ *Никитина Г.Ф.* Там же. — С. 86.

¹⁴ *Никитина Г.Ф.* Там же. — С. 87.

¹⁵ *Петраускас О.В.* История обряда кремации на территории Среднего Поднепровья в I тысячелетии н. э. // *Дис. ... канд. ист. наук.* — Киев, 1993. — НА ИА НАНУ. — Ф. 12, № 731. — 326 с.

¹⁶ *Петраускас О.В.* Там же. — С. 148. — Прилож. 1. — Рис. 12.

¹⁷ *Петраускас О.В.* Деякі аспекти методики польових досліджень могильників черняхівської культури // *Археологія*. — 1999 — Вип. 4. — С. 117—128.

¹⁸ *Петраускас О.В.* История обряда кремации... — С. 43—51.

¹⁹ *Не можна* беззаперечно погодитися з поглядом дослідників, які трактують знахідки кісток тварин у трупоспаленнях як «поховання тварин». Виходячи з того що на черняхівських могильниках крім спалень є і трупопокладення людей, слід було б очікувати і окремих поховань інгумованих кістяків тварин, чого досі не зафіксовано. Кістяки тварин іноді знаходять у заповненнях ям ритуальних руйнацій та у вигляді залишків жертвовної їжі, але знов таки ж у звичайних людських похованнях. Випадків поховань, де б тіло небіжчика заміщала тварина, у черняхівській культурі немає, у всякому разі, у трупопокладеннях. Кістки тварин, як правило, частки туш, є характерною рисою трупопокладень і трактуються як залишки жертвовної їжі. Подібну функцію виконували і частки жертвовних тварин в кремациях, коли разом із небіжчиком вони потрапляли на поховальне вогнище. Про це свідчать дані письмових джерел, етнографії та археології (*Петраускас О.В.* История обряда кремации... — С. 313—326). В подальшому, під час збирання з вогнища кісток до поховання, безперечно, могли потрапляти кістки тварин, адже після спалення відрізнити їх від людських було досить важко.

²⁰ У *дисертаційному* дослідженні, слідом за згаданими авторами, я також розглядав цей елемент як один з типотворних. Однак вивчення археологічних комплексів спалень з «тризною» та «без тризни» привели до висновку, що поки що у нас немає достатніх доказів для виокремлення цих знахідок у специфічний елемент «залишки тризни».

²¹ *Петраускас О.В.* Про «культовий шар» та поховання з трупоспаленням на могильниках черняхівської культури // *Археологія*. — 1993. — Вип. 2. — С. 36—51; *Petrauskas O. V.* Zur Rekonstruktion von Brandbestattungen nach den Befunden in den Gräberfeldern der Cernjachov-Kultur // *Die Sintana de Mures-Cernjachov-Kultur (Akten des Internationalen Kolloquiums in Caput vom 20. bis 24. Oktober 1995)*. — Bonn: Hrg.: G. Gomolka-Fuchs, 1999. — S. 1—10.

²² *Петраускас О.В.* История обряда кремации... — С. 76.

²³ *Никитина Г.Ф.* Могильник у с. Оселівка Кельменецкого району Черновицкой обл. // *Могильники черняхівської культури*. — М., 1988. — С. 86. Про це також свідчить високий відсоток урн, які мали вторинне обпалення. Наприклад: Велика Бугаївка — 93 %; Обухів — 1—100; Оселівка — 87 % та ін.

²⁴ *Склад глини та міцність горщиків* більш вогнетривкі, аніж посуд столової групи.

²⁵ *Гороховский Е.Л.* Хронология черняховских могильников Лесостепной Украины // *Тр. V Междунар. конгр. археологов-славистов*, Киев, 18—25 сент. 1985. — Киев, 1988. — Т. 4. — С. 34—46; *Гороховский Е.Л.* Хронология ювелирных изделий первой половины I тыс. н. э. лесостепного Поднепровья и Южного Побужья: *Дис. ... канд. ист. наук.* — Киев, 1988. — НА ИА НАНУ. — Ф. 12, № 685. — 461 с.

²⁶ *Петраускас О.В.* Могильники черняхівської культури Косанове і Гавриловка. Сравнительная характеристика, хронология, погребальный обряд, этнокультурные особенности // *Сто років вивчення культур поховання на Україні: Тези доповідей семінару*, Київ, 14—16 груд., 1999 р.). — Киев, 1999. — С. 27—31; *Петраускас О.В.* Деякі питання хронології поховань із трупоспаленнями могильників черняхівської культури на території України // *Вікентій В'ячеславович Хвойка та його внесок у вітчизняну археологію (до 150-річчя від дня народження): Темат. зб. наук. праць / Редкол.: Н.Г. Ковтанюк (відп. ред.) та ін.* — К.: ІІІ, ЛТД, 2000. — С. 51—61.

²⁷ *Никитина Г.Ф.* Систематика погребального обряду... — С. 68. Звернемо увагу на те, що статистичний розподіл форм посудин, вибраних під урни, збігається із загальним розподілом кераміки, який характерний для черняхівських пам'яток. Ця обставина, скоріш за все, свідчить про те, що тип посудини не відігравав суттєвої ролі щодо використання його як урни.

²⁸ *Кухаренко Ю.В.* Байвський могильник (За матеріалами розкопок В.П. Петрова і А.П. Каліщука) // *Археологія*. — 1975. — № 18. — С. 54—55. — Рис. 6, 1.

²⁹ *Воляник В.К.* Могильник черняхівської культури в верхів'ях р. Горинь // Археологія. — 1974. — Вип. 13. — С. 74. — Рис. 4, 4—5; 5, 3.

³⁰ *Махно Є.В., Мізін В.А.* Беріславські поселення та могильник перших століть н. е. // АП УРСР. — 1961. — Т. 10. — С. 114.

³¹ *Петраускас О.В.* Отчет о раскопках могильника черняховской культуры у с. Великая Бугаевка Васильковского р-на Киевской обл. в 1996 г. // НА ІА НАНУ. — 1996. — С. 23—24. — Рис. 20, 1—2.

³² *Никитина Г.Ф.* Могильник у с. Оселивка Кельменецкого района Черновицкой обл. // Могильники черняховской культуры. — М., 1988. — С. 67. — Табл. 32.

³³ *Щодо етнокультурної специфіки ліпного посуду в Компанійцях здебільшого я дотримувався визначень, які зроблені А.М. Обломським (Обломский А.М. Типи поховань на черняхівському могильнику Компанійці (етнокультурна інтерпретація) // Археологія. — 1999. — Вип. 4. — С. 76—88).*

³⁴ *Високий відсоток спалень цього типу в Маслове може бути прийнятий із застереженням на ведення польових досліджень та станом оригінальної документації, яка є неповною і викликає певні сумніви: Петров В.П. Масловский могильник на р. Товмач (по материалам раскопок П.И. Смоличева и С.С. Гамченко в 1926,1928,1929 гг.) // МИА. — 1964. — № 116. — С. 118—167.*

³⁵ *Петраускас О.В.* Отчет о раскопках могильника черняховской культуры у с. Великая Бугаевка Васильковского р-на Киевской обл. в 1995 г. // НА ІА НАНУ. — 1995. — С. 9—10.

³⁶ *Березовец Д.Т., Петров В.П.* Лохвицкий могильник // МИА. — 1960. — № 82. — С. 88. — Рис. 6.

³⁷ *Герета И.П.* Новые могильники черняховской культуры Западной Подолии и вельбарская культура // Kultura wielbarska w mlodszyim okresie rzymskim. — Lublin, 1989. — Т. 11. — С. 294.

³⁸ *Никитина Г.Ф.* Могильник в с. Оселивка... — С. 57. — Табл. 33.

³⁹ *Кухаренко Ю.В.* Поселение и могильник полей погребений в с. Привольном // СА. — 1955. — 22. — С. 142. — Табл. IV, 17.

⁴⁰ *Сикорский М.И., Махно Е.В., Бузян Г.М.* Отчет о работе Переяслав-Хмельницкой археологической экспедиции в 1979 г. // НА ІА НАН, — 1979. — № 119. — С. 18—26.

⁴¹ *Детальніше про датування ранніх трупоспалень цього типу див.: Петраускас О.В. Деякі питання хронології поховань із трупоспаленнями... — С. 51—61.*

⁴² *Сымонович Э.А.* Раскопки могильника у овчарни совхоза «Приднепровского» на Нижнем Днепре // МИА. — 1960. — № 82. — С. 201—202.

⁴³ *Кравченко Н.М.* Пам'ятки черняхівської культури в Пороссі // Археологія. — 1973. — 8. — С. 102—103. — Рис. 6, 7.

⁴⁴ *Никитина Г.Ф.* Могильник у с. Оселивка... — С. 72. — Табл. 44.

⁴⁵ *Існує цілком ймовірне припущення, що кістки знаходились у місткості, яка зотліла. Те ж саме можна припускати і для інших типів трупоспалень із компактним розташуванням кальцинованих кісток. Можливо, звичай ховати кістки до місткості (глиняної або органічної) був загальнокультурним явищем (приблизно 59 % для всього типологічного спектра, або 100 %, якщо виключити проблематичні 7-й та 8-й типи).*

⁴⁶ *Никитина Г.Ф.* Могильники черняховской культуры в Северной Буковине и Бессарабии. — М., 1996. — С. 82. — Табл. 16.

⁴⁷ *Кравченко Н.М.* Косановский могильник (по материалам раскопок В.П. Петрова и Н.М. Кравченко в 1961—1964 гг.) // МИА. — 1967. — № 139 — С. 96—97.

⁴⁸ *Никитина Г.Ф.* Могильник у с. Оселивка... — С. 45, 48.

⁴⁹ *Кравченко Н.М.* Косановский могильник .. — С. 97. — Табл. XI, 10.

⁵⁰ *Петраускас О.В.* Шпори из могильника черняховской культуры у с. Великая Бугаевка // Библиотека Vita Antiqua (Сто лет черняховской культуре). — Киев, 1999. — С. 135—144.

⁵¹ *Петраускас О.В.* Могильник черняховской культуры в г. Каневе — ул.Пушкина // Studia Gothica (II). — Lublin, 1998. — S. 192. — Рис. 10; 1—3.

⁵² *Про можливу природу походження цього різновиду трупоспалення див.: Петраускас О.В. Про один із можливих різновидів трупоспалення на могильниках черняхівської культури (у друці).*

⁵³ *Кравченко Н.М.* Отчет о раскопках на Киевщине // НА ІА НАНУ. — № 1973/91. — С. 20.

⁵⁴ *Дуже проблематичний археологічний комплекс. На мій погляд, здебільшого їх слід розглядати як залишки поховального вогнища. Можливо, іноді це були залишки трупоспа-*

лень, зруйнованих через оранку (*Петраускас О.В.* Про «культовий шар» та поховання з трупопаленням... — С. 36—51). Відсотковий їх показник слід сприймати особливо обережно, оскільки він цілком залежав від рівня кваліфікації розкопників, ступеня збереженості могильника та інших чинників.

⁵⁵ Тут посилаємося на розрахунки Н.М. Кравченко (*Кравченко Н.М.* Косановский могильник... — С. 77—136.)

⁵⁶ *Кухаренко Ю.В.* Баївський могильник... — С. 56. — Рис. 5, 5.

⁵⁷ *Кравченко Н.М., Томашевский А.П.* Отчёт о раскопках могильника черняховской культуры Обухов 1а // НА ІА НАНУ. — № 1981/45. — С. 10.

⁵⁸ *Івановський В.І., Циглик В.М.* Черняхівський могильник поблизу с. Острівце на Івано-Франківщині // МДАПВ. — Львів, 1995. — С. 176. — Рис. 4, 1—2.

⁵⁹ *Бодянский А.В.* Результаты раскопок черняховского могильника в Надпорожье // АИУ. — 1968. — Вып. 11. — С. 172—176; *Смиленко А.Т.* Погребения в с. Башмачка // Могильники черняховской культуры. — М., 1979. — С. 9—23; *Смиленко А.Т.* Городище Башмачка III—IV в. н. э. — Киев, 1992. — С. 53—65. Є повідомлення про курганне поховання із кам'яним кромлехом та залишками спалення на місці поховання в Августинівці, який теж розташований поблизу згаданих могильників. Проте інформація О.В. Бодянского про ці розкопки досить обмежена і залишає дуже багато нез'ясованих питань. Про це: *Бодянский А.В.* Могильник и селище культуры полей погребений в Надпорожье // НА ІА НАНУ. — 1949/36; *Бодянский А.В.* Звіт про археологічні відкриття в Надпоріжжі за 1953 рік // НА ІА НАНУ. — 1953/4д; *Брайчевская А.Т.* Черняховские памятники Надпорожья (по материалам раскопок и разведок И.М. Фещенко, А.В. Бодянского и автора) // МИА. — 1960. — № 82. — С. 180—182.

⁶⁰ *Петренко Е.Н.* Новые могильники черняховской культуры в бассейне Северского Донца // Археология славянского Юго-Востока. — Воронеж, 1991. — С. 10—26.

⁶¹ *Смиленко А.Т.* Погребения в с. Башмачка... — С. 21.

⁶² *Schlenter U.* Brandbestattung und Seelenglauben. — Berlin, 1960.

⁶³ *Петренко Е.Н.* Новые могильники... — С. 19—20.

⁶⁴ Подібні форми, на думку О.В. Шарова, притаманні центральноєвропейським мискам і належать до ранніх етапів розвитку черняхівської культури. *Шаров О.В.* Хронология могильников Ружичанка, Косанове, Данчены и проблема датировки черняховской керамики // ПАВ. — 1992. — Вып. 1. — С. 197, XII79.

⁶⁵ *Петраускас О.В.* Могильники черняховской культуры Косанове и Гавриловка... — С. 27—31; *Петраускас О.В., Петраускас А.В.* Кухонная гончарная посуда черняховских памятников Постугнянь // (В печати).

⁶⁶ *Eggers H.-J.* Zur absoluten Chronologie der römischen Keiserzeit im Freien Germanien // Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz. — Mainz, 1955. — 2. Jahrgang. — S. 228—230, Abb. 11; *Rau G.* Körpergräber mit Glasbeigaben des 4. Nachchristlichen Jahrhunderts im Oder-Weichsel-Raum // Acta Praehistorica et Archaeologica (3). — Berlin, 1972. — S. 164.

⁶⁷ *Алброз А.К.* Фибулы юга европейской части СССР // САИ. — 1966. — Вып. Д1-30. — С. 75.

⁶⁸ *Кравченко Н.М.* К вопросу о происхождении... — С. 47; *Сымонович Э.А., Кравченко Н.М.* Погребальные обряды... — С. 49.

⁶⁹ *Пор.* опис «трупопалень» № 23, 88, 109, 119 та ін.: *Петров В.П.* Черняховский могильник (по материалам раскопок В.В. Хвойко в 1900—1901 гг.) // МИА. — № 116. — 1964. — С. 74—83.

⁷⁰ *Макаренко М.* Археологічні дослідження та розшуки на Прилуччині // КЗ ВУАК 1926 р. — 1927. — С. 111—112.

⁷¹ Додамо також, що між кінцем класичних зарубинецьких та початком черняхівських могильників існує хронологічна лакуна не менше одного сторіччя. В цьому відношенні більш цікавим і цінним виглядає могильник пізньозарубинецького часу з Рахнів, де представлено не тільки подібні черняхівським кремаціям морфологічні типи, а й наявні однакові моделі спалення — на місці поховання (*Хавлюк П.І.* Пам'ятки зарубинецької культури на Побужжі // Археологія. — 1971. — Вып. 4. — С. 84—96).

⁷² *Szydlowski J.* Ze studiów nad ciałopalnym obrzadkiem pogrzebowym kultury przeworskiej // Archeologia Polski. — 1964. — 9, z. 2. — S. 430—451; *Петраускас О.В.* Про культовий шар та поховання з трупопаленням... — С. 36—51.

⁷³ *Никитина Г.Ф.* Погребальный обряд культур полей погребений Средней Европы в I тысячелетии до н. э. — первой половине I тысячелетия н. э. // Погребальный обряд племен Северной и Средней Европы в I тысячелетии до н. э. — I тысячелетия н. э. — М., 1974. — С. 60—62. На жаль, не вдалося з'ясувати, яку частку кремацій складають подібні типи загально для пшеворської культури. Проте вони достатньо поширені на багатьох могильниках, де

досліджено велику кількість поховань. Для прикладу пошлемося на опис поховання 138 пшеворського могильника у Вимислово: «Поховання урнове обсіпане залишками вогнища. У прямокутній ямі, яка заповнена чорною землею і мала розміри близько 1,5×1,5 м. В її куті стояла урна, накрита другим горщиком. Інвентар лежав поруч. Велика кількість фрагментів кераміки від 12 посудин знаходилась у заповненні ями. Посуд майже весь склеївся. У заповненні також знайдено шматочки вугілля та кальциновані кістки» (за: *Jasnosz S. Smentarzysko z okresu pozno-latenskiego i rzymskiego w Wymyslowie, pow.Gostyn// Fontes Praehistorici. Vol II (1951). — Poznan, 1952. — S. 1—284*).

⁷⁴ *Максимов Е.В., Орлов Р.С.* Поселение и могильник второй четверти I тыс. н. э. у с. Казаровичи близ Киева // *Раннесредневековые восточнославянские древности* — М.; Л., 1974. — С. 11—21.

⁷⁵ *Магомедов Б.В.* Черняхівська культура. Проблема етносу... — С. 6—7; *Зиньковская И.В.* Анты и готы в Днепро-Донской Лесостепи. — Воронеж, 1999. — С. 91—92.

⁷⁶ *Wolagiewicz R. Lubowidz.* Ein birituelles Gräberfeld der Wielbark-Kultur aus der Zeit vom Ende des 1. Jhs. v. Chr. bis zum Anfang des 3. Jhs. n. Chr. — Krakow, 1995.

⁷⁷ *Кухаренко Ю.В.* Могильник Брест-Тришин. — М., 1980.

⁷⁸ *Jaskanis Ja. Cecele.* Ein Gräberfeld der Wielbark-Kultur in Ostpolen // *MAV.* — Krakow, 1996.

⁷⁹ *Walenta K.* Obrzadek pgrzebowy na Pomorzu w okrsie pozno-latenskim i rzymskim // *Archaeologica Baltica. Polonia, 1980/81.* — 5. — S. 66—76.

Одержано 02.04.2001

О.В. Петраускас

ТИПЫ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЛЕКСОВ ТРУПОСОЖЖЕНИЙ ЧЕРНЯХОВСКОЙ КУЛЬТУРЫ

(Территория распространения, этнокультурные особенности и хронология)

В статье рассматриваются типы археологических комплексов трупосожжений черняховской культуры. Анализ территории распространения выделенных типов позволяет указать типы, которые известны во всех регионах культуры или зафиксированы только на ее определенных территориях. Показано, что выделенные девять типов кремаций возникли и существовали на разных этапах развития культуры. Полный типологический спектр трупосожжений на могильниках фиксируется только на поздних этапах развития. Сопоставление полученных типов кремаций черняховской культуры с элементами разных археологических культур Восточной и Центральной Европы дает возможность сделать выводы относительно возможных путей формирования обряда трупосожжения. Хотя следует отметить, что сама по себе археологическая структура кремаций в большинстве случаев не является культурноопределяющей. Лишь в отдельных случаях определенные типы могут рассматриваться как культурно-специфические.

О. V. Petrauskas

TYPES OF ARCHAEOLOGICAL COMPLEXES OF CREMATIONS OF CHERNYAKHOV CULTURE

(The territory of distribution, ethnocultural peculiarities and chronology)

The article deals with the types of archaeological complexes of cremations of Chernyakhov culture. The analysis of the territory of distribution of the defined types allows the determination of the types, which had common-cultural distribution and were scattered on its definite territories. There is also shown, that the defined nine types of cremations originated and existed on the different stages of the culture development. The full typological spectrum of cremations in the burial grounds is fixed only on the late stages of development. The correlation of the given types of cremations of Chernyakhov culture with the elements of different archaeological cultures of Eastern and Central Europe enables the conclusions about the possible ways of forming the burial rite of cremation. However, one should note, that the archaeological structure of cremations in most cases is not the culture-defining one. Only in separate cases the definite types may be considered as the culture-specific ones.